

Ruimte voor ondergrond

Eenmalige uitgave

Maart 2016

Een triatlon op een ganzenbord

Acht ondergrondprofessionals op zoek naar verbinding

Wie is de bodemverbreder van morgen? > 11

Investeren in kennissen is minstens zo belangrijk als investeren in kennis > 37

“Het is tijd om te doen; de ondergrond als volwaardige ruimtelijke dimensie in de gebiedsontwikkeling.” > 17

Voorwoord

Voor u ligt het eindproduct van de "Praktijkgemeenschap ondergrond". Onder begeleiding van facilitators en met ondersteuning vanuit het Uitvoeringsprogramma van het Bodemconvenant, hebben acht bevoegde ondergrondprofessionals een jaar lang intensief met elkaar gewerkt en veel van elkaar geleerd. Dat deden ze niet zomaar. Leidend was de behoefte om hun vakgebied te verbreden en meer de samenwerking te zoeken met ruimtelijke ordening. Zij zien toekomst in een goede afstemming en samenwerking tussen ruimtelijke ordening en ondergrond. Een goede afstemming biedt immers vele interessante kansen voor een duurzame ontwikkeling van onder- én bovengrond. Kansen die niet zomaar vanzelf benut worden.

Met een gezamenlijke "intrigerende vraag" en acht individuele "waanzinnig belangrijke doelstellingen" hebben zes bijeenkomsten plaatsgevonden. Leren en uitwisselen stond centraal: van de ingebrachte eigen casus, van elkaars werkpraktijk en van werkmethoden. Met hulp van intervisie en coaching.

Dat leren is nog lang niet klaar. Het smaakt juist naar meer. Niettemin, deze geslaagde pilot van een praktijkgemeenschap is nu afgerond. In deze publicatie nemen we u graag mee in het proces, aan de hand van de werkaanpak, geleerde lessen en natuurlijk de essentie van de casussen.

Wij zijn er het afgelopen jaar alleen maar meer van overtuigd geraakt dat de kansen voor het oprapen liggen. Het vraagt echter wel een andere blik, soms een andere werkaanpak, bewandelen van nieuwe paden en zoeken van nieuwe samenwerking. Als u dat alles terugziet in dit blad zijn wij in onze opzet geslaagd. Daarbij wensen we u veel leesplezier!

De Praktijkgemeenschap Ondergrond

Mogelijk gemaakt door:

De Praktijkgemeenschap Ondergrond:

Trudy van den Berg
Omgevingsdienst
Veluwe IJssel

Coen Bernoster
Omgevingsdienst
Zuid-Holland Zuid

Jeroen Brouwer
Gemeente Katwijk

Jan van Hagen
Provincie Zuid-Holland

Walter Jonkers
Provincie Zeeland

Rob Mank
Gemeente Dordrecht

Lydia Plant
Regio Twente/
Gemeente Almelo

Henk Puylaert
H2Ruimte

Brenda Schuurkamp
Omgevingsdienst
Midden-Holland

Astrid Slegers
Uitvoeringsprogramma
Bodemconvenant

Henk Werksma
H2Ruimte

Erik Wissema
Topjob Coaching

Colofon

Eindredactie:
Henk Puylaert en Erik Wissema

Wil je meer weten over deze
praktijkgemeenschap en dit
eindproduct?
Henk Puylaert
H2Ruimte
henkpuylaert@h2ruimte.nl

Opdrachtgever
UP bodemconvenant
Astrid Slegers
aslegers@brabant.nl

Foto voorzijde en vormgeving
VAN81 - Zierikzee

Foto's
Zonder bronvermelding: beschikbaar
gesteld door de deelnemende partijen

Drukwerk
NetzoDruk - Gorinchem

Inhoudsopgave

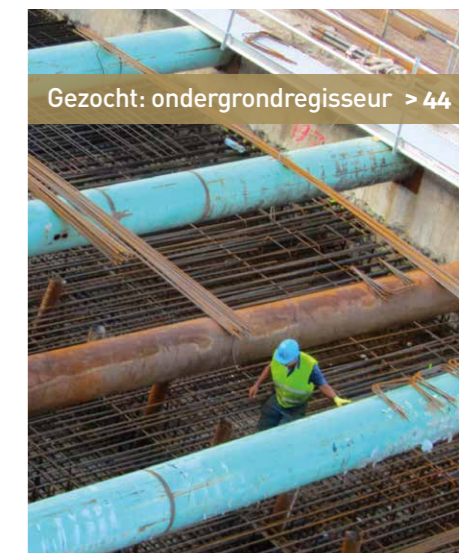

Graven in de Zeeuwse bodem > 11

Werken aan 3D-ordening > 27

Verbreden - verdiepen - verbinden	4
De praktijkgemeenschap als middel	6
Waar sta jij morgen?	8
Praktijkgemeenschap? Een prima werkvorm!	12
Dansen op tafel om de ondergrond van Apeldoorn	13
Verbindt denkers met doeners	16
Ondergrondse triatlon: 'de aanhouder wint'	19
Alleen ga je sneller, samen kom je verder	22
De coach en de professionals, hoe vinden ze elkaar?	26
Met een 3D bodem- en watertool op weg naar 3D-ordening	27
Ondergrond, je moet het maar zien	30
Samen werken aan een goede 3D ruimtelijke ordening in Zuid-Holland	34
Lessen dwars door praktijken	38
Op weg naar 3D-ordening	40
De initiatiefnemers	43
Advertentie	44

Gezocht: ondergrondregisseur > 44

Gebiedsontwikkeling: een spelletje ganzenbord? > 30

Leeswijzer: Deze publicatie bevat acht verhalen uit praktijken op het raakvlak van ondergrond en bovengrond. Ze zijn "opgetekend" door de mensen uit die praktijken. Verschillende mensen, verschillende verteltrant. Elk praktijkverhaal gaat vergezeld van een kader waarin de startsituatie is beschreven. Inleidingen over context, aanpak, lessen en toekomst vormen de verbinding tussen de verhalen uit de praktijk. Ze geven een inkijk hoe praktijken zijn samengebracht en wat samen geleerd is. De lezer kan, eigen aan een magazine, de eigen weg door de artikelen kiezen.

Verbreiden

Verdiepen

Verbinden

Over de ontwikkeling van de beleidscontext

In het bodem- en ondergrondbeleid is in vergelijking met vijftien jaar geleden veel veranderd. De zogenoemde “Beleidsbrief bodem” van toenmalig staatssecretaris Van Geel van Volkshuisvesting Ruimtelijke Ordening en Milieu aan de Tweede Kamer (2003) leidde veel veranderingen in. De ontwikkelingen sindsdien laten zich goed omschrijven in de termen “verbreiden”, “verdiepen” en “verbinden”.

Verbreiden

Een essentieel punt in de Kamerbrief uit 2003 is de invoering van een bodemtoets naar analogie van de watertoets; anticiperen, informatie inwinnen, afwegen en uiteindelijk beoordelen van relevante bodem-, water- en biologische aspecten in ruimtelijke plannen en besluiten. Dat moet leiden tot meer duurzaam gebruik van de grondlaag en tot voorkomen of verminderen van nadelige effecten van ingrepen.

Dertien jaar later kunnen we vaststellen dat er op dit vlak veel gebeurd is. Er zijn handreikingen geschreven over de verbreding van het bodembeleid en over de verbinding van ondergrond en ruimte, er zijn visies op de ondergrond opgesteld en er zijn ondergrondparagrafen opgenomen in provinciale (omgevings)visies. Enkele organisaties zijn ver gevorderd of hebben plannen om ondergrond en ruimte volledig te integreren in het (toekomstige) omgevingsbeleid. Tegelijkertijd is het leggen van de verbinding tussen ondergrond en ruimtelijke ontwikkeling voor veel overheden nog een flinke worsteling.

Verdiepen

Het bodem- en ondergrondbeleid is in het afgelopen decennium ook verdiept: de diepere ondergrond staat inmiddels prominent op de beleidsagenda. Vraagstukken als CO₂-opslag, aardbevingen door gaswinning, opslag van afvalwater in zoutcavernes en schaliegas vroegen en vragen om goede antwoorden. Ook de energietransitie en de bescherming van ons kostbare drinkwater zijn belangrijke onderwerpen, die prominent aan de orde zullen komen in de Structuurvisie Ondergrond van het Rijk. Enkele provincies hebben afgelopen jaren reeds een visie op de diepere ondergrond opgesteld.

Ook verdieping vraagt om een goede verbinding tussen ondergrond en ruimtelijke ontwikkeling. Schade aan gebouwen door aardbevingen en bedreigingen voor het landschap door winning van grondstoffen uit de diepere ondergrond verbinden die ondergrond met bovengrondse ruimtelijke vragen.

Verbinden

De verbreding en verdieping hebben geleid tot meer oog voor de samenhang in de ondergrond en de noodzaak van samenwerking tussen verschillende disciplines in die ondergrond. Maar hoe staat het met die zo nodige verbinding met de bovengrond? Die verbinding lag in de tijd van de Beleidsbrief bodem in de effectbeoordeling (toetsing) van ingrepen in de bovengrond op de ondergrond vanuit een oogmerk van duurzaam gebruik van de grondlaag.

“Er is meer dat onder- en bovengrond verbindt dan scheidt.”

Nu reiken de ambities verder: de ondergrond als een integraal onderdeel van het ruimtelijk domein. Voor de (duurzame) oplossing van maatschappelijke opgaven in het fysieke domein moet onder- en bovengrond in samenhang bezien worden. Er is meer dat onder- en bovengrond verbindt dan scheidt. Echter de praktijk is weerbarstiger.

Het is makkelijk gezegd dat in planprocessen de ondergrond samenhangend en kansgericht in verbinding met de bovengrond moet worden meegenomen. Maar hoe doe je dat? Wat is daarvoor nodig? Wat vraagt dit van ondergrond en van ruimtelijke ordening? Met deze vragen is een “Praktijk-gemeenschap ondergrond” aan de slag gegaan. Acht werkpraktijken zijn met steun van het “Uitvoeringsprogramma bodemconvenant” samengebracht in een leeromgeving om elkaar te helpen om stappen te zetten in de verbinding van ondergrond en bovengrond. In deze publicatie zijn hun ervaringen beschreven. Persoonlijke en professionele leerervaringen, afzonderlijk en gezamenlijk. En de ervaringen met de praktijkgemeenschap als werkvorm.

De praktijkgemeenschap als middel

Over hoe we deze praktijkgemeenschap aangepakt hebben

Op het Flexival van de ondergrond in januari 2014 wisselden ondergrondprofessionals hun ervaringen uit met de totstandkoming van een visie op de ondergrond. Ze constateerden dat het tijd was om die visie ("papier") te vertalen naar actie ("praktijk"). Onder het motto "Van papier naar praktijk" volgde een bijeenkomst om behoeften aan (collegiale) ondersteuning in beeld te brengen en afspraken te maken hoe dit aan te pakken: de Praktijkgemeenschap ondergrond was een feit.

Waarom eigenlijk een praktijkgemeenschap?

Een praktijkgemeenschap, of Community of Practice, is een stapje uit de dagelijkse werkpraktijk. Een ontmoetingsplaats om samen te leren. Samen met collega's die tegen hetzelfde soort, of juist tegen nét even andere vragen en problemen aanlopen. Niet in je directe werkomgeving dus, maar liefst buiten de deur en met voldoende gelegenheid om in de spiegel te kijken. Andere deelnemers kijken met frisse blik naar jouw vraagstukken, waardoor je aan het denken wordt gezet en nieuwe stappen kunt zetten. Dat draagt ertoe bij dat je daarna met frisse energie én frisse ideeën weer aan de slag gaat met de vragen waar je eerder in vastliep. Zoals je een schilderij ook beter ziet als je er iets verder vanaf gaat staan én als je er samen met anderen naar kijkt.

Een praktijkgemeenschap, hoe pak je dat aan?

In de Praktijkgemeenschap ondergrond voelden de deelnemers de noodzaak om zich in hun werk te ontwikkelen. In hun snel veranderende omgeving merkten ze dat het nodig was om meer van inhoud naar regie te gaan, een wezenlijk andere rol. En vanuit hun passie voor de inhoud van de ondergrond vroeg dat om extra aandacht. Dat gaat niet zo makkelijk op het werk, tussen de bedrijven door.

Locatie

Als je tot nieuwe inzichten wilt komen, neem je bij voorkeur afstand van je fysieke werkomgeving. Dat geeft ruimte en meestal rust. De bijeenkomsten van de praktijkgemeenschap vinden dan ook plaats op verschillende, liefst inspirerende, locaties, met afstand tot de normale werkhectiek.

Groep

Belangrijk is samenstelling van de groep. Die moet tegelijkertijd homogeen én heterogeen zijn. Enerzijds moet er voldoende overlap zijn tussen de praktijken en leervragen van de deelnemers; raakvlakken om op aan te haken. Anderzijds moet er sprake zijn van voldoende diversiteit in de groep, in ervaring en persoonlijkheid, anders kun je immers weinig van elkaar leren. Maar dat is niet alles; wil je van elkaar leren, moet de groep 'veilig' zijn. Vertrouwen in de andere leden van de gemeenschap is essentieel om je worstelingen op tafel te leggen en écht verder te komen met je vraagstuk. Tenslotte is het belangrijk dat er voor iedere deelnemer een evenwicht is tussen 'halen' en 'brengen'.

Tijdsduur

Hoewel de doorlooptijd van een praktijkgemeenschap niet gelimiteerd hoeft te zijn, is bij de Praktijkgemeenschap ondergrond gekozen voor de duur van een jaar. Langer kan ook; je kunt doorgaan tot je bent uitgeleerd, op elkaar bent uitgekeken, tot vraagstukken zijn opgelost of tot het budget op is. Het jaar is ingevuld met zes tweemaandelijks bijeenkomsten. Er waren acht deelnemers die door twee facilitators werden begeleid.

De bijeenkomsten hadden een duur van vier tot zes uur. Een bijeenkomst van vier uur betekent dat er intensief wordt gewerkt. Zes uur geeft wat meer ruimte voor rust en reflectie. De Praktijkgemeenschap ondergrond had in het algemeen een pittig gevuld programma. Voor de facilitators was het hard werken, de deelnemers hebben het als prettig intensief ervaren.

Doelen

Tijdens de eerste bijeenkomst lag het accent op wederzijds kennismaken, het formuleren van het gezamenlijke vraagstuk (de "intrigerende vraag") en van ieders eigen doelstelling (de "waanzinnig belangrijke doelstelling"). Beide prikkelend, uitdagend en de moeite waard om zelf én gezamenlijk aan te werken. Daarmee was de basis gelegd voor de volgende bijeenkomsten, waarbij iedere keer naar behoefte werd bijgestuurd.

Aanpak

Ruggengraat van het leren in de praktijkgemeenschap was de inbreng van een praktijkcase door elke deelnemer. Aan de hand van die case werden leervragen verfijnd, werd intervisie gedaan en werd elkaars deskundigheid benut. Goede cases zijn noodzakelijk om het leerproces aan op te hangen. Zo wordt het leren concreet en kan ieder ook iets leren dat helpt in zijn eigen werkpraktijk. Het inbrengen van een goede case was soms een flinke uitdaging; de dagelijkse beleidspraktijk van de deelnemers liep niet altijd parallel met het werkritme van de praktijkgemeenschap.

Op elke case heeft eenmaal intervisie plaatsgevonden. Met behulp van een intervisiemethode zetten de deelnemers hun ervaring en deskundigheid in om een collega verder te helpen met diens case. Dat helpen gaat niet door zelf de oplossingen aan te dragen, maar juist door vragen te stellen en aan het denken te zetten. Zo kiest de probleemeigenaar zijn eigen oplossingen. Wel zo slim, hij moet er immers zelf mee aan de slag! Tijdens elke bijeenkomst is uitgewisseld over de cases, de voortgang en de vragen waar de deelnemers tegenaan liepen.

Communicatie

Naast de behandeling van de cases is aandacht besteed aan het onderwerp communicatie, waar deze publicatie een resultaat van is; uitdragen wat je hebt geleerd en ervaren. Ook vanuit de opdrachtgever wordt dit belangrijk gevonden, de praktijkgemeenschap is immers een pilot, waar zoveel mogelijk partijen van moeten kunnen leren.

Maar het is meer dan dat; een regierol vraagt ook een andere wijze van communiceren. Deelnemers hebben daartoe ook kritisch gekeken naar hun netwerk. Ontwikkeling in de richting van regisseur en intensieve samenwerking met de 'bovengrond' vraagt om investering in nieuwe netwerkcontacten.

Advisering binnen de cases

Naast de bijeenkomsten van de praktijkgemeenschap hebben de meeste deelnemers extra "contributie" betaald voor adviesuren in hun case. Veelal bestond de advisering uit de voorbereiding en leiding van werksessies. In de praktijk bleek dit een goede voorziening, die zowel praktijken verder wist te brengen als zorgde voor gerichte input voor agendering en bespreking van lastige kwesties en leerpunten in de praktijkgemeenschap.

Coaching

Tenslotte bestond voor deelnemers de mogelijkheid om individueel te worden gecoacht, waar door enkele deelnemers gebruik van is gemaakt. Individuele coaching biedt, meer dan werken in de groep, de mogelijkheid

om in te zoomen op persoonlijke leerpunten en aanpak. Zo neem je echt even afstand van je werkpraktijk en vergroot je je zelfbewustzijn en effectiviteit. Erg nuttig, als je wordt geacht de stap 'van inhoud naar regie' te zetten.

"Goede cases zijn noodzakelijk om het leerproces aan op te hangen."

Samenvattend

Een veelomvattend leerproces, dat is een Praktijkgemeenschap. Leidend tot verbreding, verdieping en verbinding in letterlijke en figuurlijke zin. Zijn we nu uitgeleerd? Geenszins! Het leerproces smaakt naar meer, nieuwe verbindingen genereren nieuwe energie en leiden tot nieuwe oplossingen. En, getuige de hoge waardering van de deelnemers, is een praktijkgemeenschap een goed instrument geweest om verder te komen met de vragen op het raakvlak van ondergrond en ruimtelijke ordening. Wordt vervolgd? Daar is alle reden toe!

De praktijkgemeenschap aan het werk met het Netwerkspel

Waar sta jij morgen?

Graven in het Zeeuwse bodemnetwerk
geeft verrassende ontdekkingen

Het adagium “De bodemwereld moet zich gaan verbreden” klinkt de laatste jaren veelvuldig in het bodemwerkveld. Zeggen is één ding, maar hoe ga je dat doen? Als casus kijken we naar het vrij overzichtelijke gebied Zeeland: dertien gemeenten, een waterschap, een regionale uitvoeringsdienst en de provincie. Deze partijen hebben gedurende anderhalf jaar in een setting van een Community of Practice (CoP) een gezamenlijke zoektocht naar implementatie van bodem en ondergrond doorlopen. Deze CoP werd gekoppeld aan de landelijke Praktijkgemeenschap ondergrond zodat kruisbestuiving tussen landelijk en regionaal niveau kon plaatsvinden.

Casus Zeeland

Community of Practice Zeeland ondergrond

Positiebepaling

De eerste bijeenkomst stond in het teken van positiebepaling van zowel de organisatie als de bodemmedewerker persoonlijk; waar staan we eigenlijk? Het bleek dat slechts enkele organisaties iets met hun eerder opgestelde bodemambitiedocument hadden gedaan. Bij het overgrote deel was het document niet meer uit de la gekomen en regeerde de waan van de dag. Opvallend was dat met behulp van het SKB ontwikkelmodel bodem – ruimtelijke ordening, het zogenoemde torentjesmodel (zie kader blz. 41) ontwikkeld door de gemeente Rotterdam en de provincies Overijssel en Zeeland, bleek dat men van zichzelf vond al ver in het traject van integratie van bodem en ruimtelijke ordening te zijn gevorderd. Op zich niet vreemd omdat bij de huidige werkzaamheden van de bodemmedewerkers op gebied van bodemverontreiniging en bodemsanering samenwerking met collega's van ruimtelijke ordening plaatsvindt. De CoP zette echter in op bodemverbreding en van daaruit op integratie van het bodemsysteem in ruimtelijke ontwikkelingen. Werk aan de winkel dus.

Spiegel van buiten

Er waren drempels en de dagelijkse praktijk zat ons in de weg om stappen te zetten: hoe begin je dan? De eerste stap was om iemand uit te nodigen, in ons geval Ron Nap van de Omgevingsdienst Veluwe en IJssel, die de stap heeft gezet naar verbreding van bodem en ondergrond. Hij vertelde hoe dat traject is gegaan, waar hobbels zaten, waar successen zaten, wat persoonlijke leerpunten waren. Uit zijn verhaal bleek dat drive, energie, lol, ambitie en je competenties van essentiële invloed zijn. Het is dus belangrijk om eerst te graven in de bodem van je eigen persoon, daar zit namelijk de echte verandering: wie ben ik, waar krijg ik energie van, waar liggen mijn ambities, waar ben ik goed in, waar denk ik anders dan ik goed in ben en wat zijn mijn eigen valkuilen.

Confronterende vragen

Deze belangrijke, maar soms confronterende, vragen waren de ingre-

Walter Jonkers (provincie Zeeland)

“Het is gemakkelijk gezegd dat de bodemwereld zich moet verbreden, maar hoe doe je dat? Voor die uitdaging staan de Zeeuwse gemeenten samen met het waterschap, een regionale uitvoeringsdienst en de provincie. Er is een hecht bodemnetwerk, mensen uit dit netwerk hebben samengewerkt aan

diverse onderwerpen waaronder bodemkwaliteitskaarten, de aanpak van spoedeisende bodemsanering en het per organisatie vastleggen van bodemambities. De uitdaging is nu om in een Community of Practice de volgende stap te zetten: de implementatie van bodemambities op papier naar bodemambities in (ruimtelijke) plannen en projecten. Welke competenties vraagt bodemverbreding? Kun en wil je die ontwikkelen? Hoe doe je dat? Wat leren we van bestaande Zeeuwse praktijken?”

diënten van de volgende bijeenkomst. Duidelijk kwam naar voren dat het niet vanzelfsprekend is dat een huidige medewerker bodem degene is die bodemverbreding vorm moet geven in de organisatie. In veel gevallen bleken de competenties, ambities en interesses op andere terreinen te liggen zoals duurzaamheid, milieubeleid, taken op het gebied van vergunningverlening, toezicht en handhaving, energie en water. Bodemverbreding vraagt vaak andere competenties. Competenties kun je ontwikkelen, maar als de drive, de energie, de ambitie, de interesse op andere vlakken ligt dan gaat het toch een lastig verhaal worden. Confronterend wellicht maar wel erg leerzaam.

Nieuw bloed erbij

Na deze constatering ontstond er behoefte om ervaring op te doen met de praktijk van bodemverbreding. Pas als je dat hebt geproefd kun je ook bepalen of daar een toekomst voor je ligt. Inmiddels had de Praktijkgemeenschap ondergrond het indringende

“Drive, energie, lol, ambitie en je competenties zijn van essentiële invloed.”

advies gegeven om goed naar de groepssamenstelling van de CoP te kijken. Als het namelijk niet allemaal de bodemverbreeders van morgen zijn, moeten er wellicht mensen bijkomen, die dat wel zouden kunnen zijn. Een pittige opgave want hoe weet je wie van welke organisatie een potentiële bodemverbreder is?

“Het onderwerp bodem zit soms als verplicht tekstblok in een bestemmingsplan maar niet als proactief meedenkend onderwerp voor in het project.”

Ruimtelijke ordenaar werkt verfrissend

Voor de volgende bijeenkomst werd besloten om collega's van ruimtelijke ordening uit te nodigen en aan de slag te gaan met twee concrete gebiedsopgaven als cases. De cases waren snel gevonden maar om geïnteresseerde ruimtelijke ordenaars te vinden was moeilijker. Op zich opmerkelijk, omdat bij het traject van bepaling van de bodemambities ook mensen vanuit ruimtelijke ordening intensief betrok-

ken waren en dat zinvol vonden. Belangrijke les is dat bij gelegde contacten en onderlinge betrokkenheid doorgepakt moet worden met concrete acties en werkafspraken en niet, zoals nogal eens gebeurt, de aandacht weer wegglijpt. Dan kun je weer opnieuw beginnen. De betrokkenheid van de ruimtelijke ordenaars, die wel meededen, werkte verfrissend en stimulerend.

Vraaggericht opereren

Bodemmedewerkers werden bij de cases uitgedaagd om zich in te leven in de projecten en van daaruit adviezen te geven met over en weer veel vragen en reflectie. Het gaf gevoel en inzicht hoe bodemverbreding vorm kan krijgen. Een ervaren leerpunt is dat bodem-mensen wel eens de neiging hebben een ander te overladen met goedbedoelde adviezen voordat de vraag- en probleemstelling helder is. De automaat begint dus te ratelen voordat de gebruiker zijn behoefte heeft aangegeven. Ander resultaat was dat vanaf dat moment vaker ruimtelijke ordenaars deelnamen aan de CoP bijeenkomsten en dat één collega van ruimtelijke ordening zo enthousiast werd (zie kader) dat vaste deelname aan de CoP volgde. Een waardevolle samenwerking tussen bodem en ruimtelijke ordening is in het betreffende gemeentehuis aan het ontstaan!

Goede voorbeelden stimuleren

Het werken aan cases leverde het inzicht op dat bij veel organisaties het onderwerp bodem niet vanzelfsprekend in de procesgang van projecten of beoordeling van initiatieven zit. Soms wel als verplicht tekstblok in een bestemmingsplan maar niet als proactief meedenkend onderwerp voor in het project of beslistraject. In een volgende bijeenkomst is hier verder op ingezoomd. Bij een aantal organisaties lijkt het wél goed te lopen. Goede voorbeelden en ervaringen werden uitgewisseld. Veel leerpunten, actiepunten en huiswerk was de oogst van deze bijeenkomst. Drive, ambitie en competenties zijn mede bepalend of dit succesvol zal worden opgepakt binnen de diverse organisaties.

Waarde toevoegen

Toch bleef bij diverse deelnemers het gevoel bestaan dat bodemverbreding de schijn heeft te weinig toegevoegde waarde te hebben in een landelijke gebiedsregio. Een onterecht gevoel, maar hoe ontkracht je dat? We zijn met de CoP daarom aangehaakt bij een ontwikkeling waar geen gemeente, waterschap of provincie omheen kan: de Deltabeslissing Ruimtelijke Adaptatie. Gemeenten moeten aan de slag om te toetsen hoe klimaatbestendig ze zijn (zowel bij hevige of langdurige neerslag

“Bodem zou eigenlijk voor in het traject van gebiedsontwikkeling moeten worden geschoven. Dat klinkt vanzelfsprekend maar dat is het nog niet.”

Opgegraven in de Zeeuwse bodem

als bij droogte en hitte) en moeten van daaruit maatregelen nemen. In deze adaptatie is de bodem een sterk meebepalende factor. Door wat overlap tussen deelnemers van de CoP en de projectgroep Ruimtelijke Adaptatie waren de contacten snel gelegd en werd een werksessie belegd waarbij gezamenlijk door medewerkers water, civiel (riolering), ruimtelijke ordening en groenbeheer, die betrokken waren bij de ontwikkeling van de stresstesten en de CoP een dorpskern onder de loep genomen. Dit bleek een schot in de roos. Bodem bleek meerwaarde te hebben, bodem bleek goede kaarten te hebben, bodem bleek vanuit ander perspectief naar het onderwerp te kijken en bovendien hebben de gemeentelijke bodemmedewerkers hiermee een aanhaakpunt gevonden om binnen gebiedsopgaven vroegtijdig betrokken te worden.

Morgen

We zijn er nog niet in Zeeland. Een zo vanzelfsprekende verbreding blijkt in de praktijk nog niet zo vanzelfsprekend, ook niet in Zeeland waar de uitgangssituatie goed is. Wie is de bodemverbreder van morgen en wat doet de huidige bodemmedewerker morgen? Of tussen deze twee vragen een match zit is vooral afhankelijk van de persoonlijke drive, energie, ambitie, competenties. Misschien is de ruimtelijke ordenaar van vandaag wel de bodemverbreder van morgen. De werelden liggen dicht bij elkaar dan het lijkt, zeker als je gebiedsopgaven centraal stelt.

Wil je meer weten?

Walter Jonkers

Senior beleidsmedewerker bodem en ondergrond

Provincie Zeeland

w.jonkers@zeeland.nl

Annelies de Groot (gemeente Borsele)

Ik ben door mijn bodem collega Manon meegenomen naar de CoP bodem. De CoP heeft mij een spiegel voorgehouden. Als projectleider ruimtelijke ordening ben ik betrokken bij veel bovengrondse ontwikkelingen. Mijn ontdekking bij deze CoP was dat er ook ondergrondskwaliteiten zijn die je kunt vertalen naar bovengrondse doorwerking. Die dimensie kende ik eigenlijk nog niet. Mijn bodemcollega kan mij dus van kennis voorzien die ik kan benutten voor bovengrondse kwaliteit. Bodem zou dus eigenlijk voor in het traject van gebiedsontwikkeling moeten worden geschoven. Dat klinkt vanzelfsprekend maar dat is het nog niet. Dat komt omdat we gewend zijn te werken vanuit de bovengrondse werke-

lijkheid. Daar is niets mis mee, maar er is dus meer. Voor bepaalde deelaspecten binnen de bodem merk je wel dat die beter in het traject zitten. Een voorbeeld daarvan is archeologie. Dat is echter maar een deelaspect van de ondergrond. Samen met mijn bodemcollega wil ik gaan werken aan een meer integrale bodembenadering binnen ruimtelijke processen. De samenwerking (of de uitwisseling van kennis en kunde) tussen de bodemmedewerkers van de verschillende gemeenten vind ik opvallend en een goed initiatief. Binnen de wereld van ruimtelijke ordening is dat nog niet zo sterk aanwezig. Ik vind dit een goede ontwikkeling en merk dat ik nu ook meer ga buurten bij andere gemeenten.

Dansen op tafel om de ondergrond van apeldoorn

Casus Omgevingsdienst Veluwe IJssel

De ondergrond in het bestemmingsplan

buitengebied van Beekbergen en Loenen

Praktijkgemeenschap? Een prima werkvorm!

Wat leren we van de werkvorm praktijkgemeenschap?

Om zoveel mogelijk te leren hebben we gekozen voor de vorm van een praktijkgemeenschap (zie voor uitleg over deze werkvorm het artikel "De praktijkgemeenschap als middel"). Wat werkte er goed en wat is belangrijk om rekening mee te houden als je een praktijkgemeenschap opstart? Oftewel wat hebben we het afgelopen jaar geleerd over deze aanpak?

Wat ging er allemaal goed in de Praktijkgemeenschap Ondergrond...

Een veilige leeromgeving scheppen is het belangrijkste. Dat is de basis voor samenwerking, leren en ook voor informele contacten tussen de bijeenkomsten. Juist dat versterkt het leerproces weer. Een groep van acht tot twaalf personen is een mooie omvang om het informele karakter te kunnen bewaren.

"Even afstand nemen en je bezinnen op je aanpak maakt je daarna des te effectiever."

In de alternatieve werkvormen in de praktijkgemeenschap zit ook een belangrijk deel van de toegevoegde waarde. Ze zetten deelnemers op het verkeerde been, activeren, stimuleren interactie en zetten aan het denken.

Een goed voorbeeld is intervisie, een waardevol instrument om snel goede feedback te krijgen op de casus die je inbrengt. De diversiteit van de groep zorgt dat je veel nuttige input krijgt en het is leerzaam voor iedereen, ook voor hen die feedback geven.

In de praktijkgemeenschap was veel ruimte voor reflectie en coaching, wat door de deelnemers hoog is gewaardeerd. Dat lijkt wat verder weg te staan van de dagelijkse werkpraktijk, maar juist daarin zit veel toegevoegde waarde; even afstand nemen en je bezinnen op je aanpak maakt je daarna des te effectiever, en geeft je nieuwe energie.

... en wat zijn goede lessen geweest?

Een gezamenlijk leerproces vraagt afstemming en een gezamenlijk ritme. Dat betekent bijvoorbeeld dat er bruikbare casussen moeten liggen op momenten die passen in het ritme van de gemeenschap. Dat was voor de één makkelijker te realiseren dan voor de ander. Toch is dat nodig om een goede balans te bereiken tussen "brengen" en "halen" én om het leerproces vanaf de start concreet te maken.

De start van het proces is sowieso belangrijk. Om het goed op gang te brengen vraagt het van de deelnemers een echte investering in samenwerking. Behalve dat de bijeenkomsten goed gespreid moeten worden over de tijd, is het belangrijk dat de eerste bijeenkomsten wat langer zijn. Dan kan intensief worden gewerkt aan het teamgevoel, waarna de balans kan verschuiven naar de inhoud.

De deelnemers aan de groep waren allen deskundigen op het terrein van de ondergrond en dat was prima. Gedurende het jaar groeide de behoefte aan uitwisseling met collega's op het terrein van ruimtelijke ordening. Waar deze contacten vooral buiten de Praktijkgemeenschap om zijn gelegd, zou voor een vervolg een mix van ondergrond- en ruimtelijke orderingsdeskundigheid een goed idee zijn. Deskundigheid op het gebied van visie en planontwikkeling (planologen, stedenbouwkundigen en landschapsarchitecten) zal het leerrendement verhogen.

Foto boven: J.M. Duine

De opstelling van een nieuw bestemmingsplan biedt een uitgelezen kans om bodem daarin goed onder te brengen. Maar hoe pak je dat aan? Hoe zorg je dat de kennis die je in huis hebt 'landt' bij je collega's, zodat je in de vervolgfase én in de praktijk een vanzelfsprekende rol krijgt?

Mijn naam is Trudy van den Berg, werkzaam als bodemspecialist en ondergrondregisseur bij de Omgevingsdienst Veluwe-IJssel (gemeenten Apeldoorn, Brummen, Epe en Voorst). Ik heb meegewerkt aan het boek "Apeldoorn Door-Grond", dat in 2014 is gemaakt in opdracht van de gemeente Apeldoorn. In dit boek schetsen we welke bijdrage de kwaliteiten van de ondergrond kunnen leveren aan belangrijke maatschappelijke opgaven zoals een duurzame energievoorziening, een klimaatbestendige inrichting, een aantrekkelijk landschap en duurzame natuur in Apeldoorn. Kernwoorden zijn: proactief, integraal, ruimtelijke ordening en samenwerking. Het boek zette voor mij een professionele ontwikkeling in gang van bodemspecia-

Trudy van den Berg
(Omgevingsdienst Veluwe/gemeente Apeldoorn)

"De gemeente Apeldoorn heeft het boek 'Apeldoorn door-grond' geschreven als een inspiratie- en handelingskader voor duurzame omgang met de ondergrond. We beschikken nu over een totaal zicht op alle ondergrondkwaliteiten inclusief kaarten en praktische instrumenten. Duidelijk is waar de ondergrond voor staat, het is een mooi vormgegeven boek en er is bestuurlijk draagvlak voor. Het is vanzelfsprekend dat ondergrond een belangrijke rol vervult. We pakken nu ook door in het Bestemmingsplan buitengebied Beekbergen en Loenen als pilot: hoe kan je de ondergrond hierin in een breder perspectief meenemen? Wat kan de ondergrond bieden in dit gebied? Dat is nog best wel lastig: hoe doe je dat, met wie doe je dat, wat heb je daarvoor nodig? Ik mag in deze pilot de rol van ondergrondregisseur invullen. Ook dat is een hele uitdaging."

list naar ondergrondregisseur. Dat is een heel proces; van operationele specialist, die werkt met normen en protocollen, naar een generalist met beleidsmatige en regietaken. In dat proces neem ik u graag mee!

Van theorie naar praktijk

Het jaar 2015 stond in het teken van de implementatie van de visie op de ondergrond zoals in het boek "Apeldoorn Door-Grond" verwoord. Onderdeel van de implementatie was de uitvoering

van een pilot en toepassen van de inhoud van Apeldoorn Door-Grond in de opstelling van een nieuw bestemmingsplan voor een deel van het buitengebied van Apeldoorn (Beekbergen en Loenen). We hebben onderzocht hoe de ondergrondkwaliteiten kunnen bijdragen aan de invulling van maatschappelijke opgaven in dat gebied. Dit bood mij, als uitvoerend projectleider, de kans om de ondergrond breed en integraal in een gebiedsproces te betrekken, een pittige uitdaging. Want hoe maak je de stap van theorie naar praktijk zonder te beschikken over concrete voorbeelden?

“Met lef op zoek gaan naar kansen.”

Van praktijk naar nota

Om input te leveren voor de nota van uitgangspunten voor het bestemmingsplan heb ik de kennis en het kaartmateriaal in ‘Apeldoorn Door-Grond’ verder uitgewerkt voor het plangebied. Daarnaast heb ik samen met

collega’s uit verschillende werkvelden (archeologie, landschap, cultuurhistorie en water) veel informatie over de ondergrond verzameld. De stap vanuit al die informatie naar een heldere analyse zetten heeft me de nodige hoofdbreken gekost. De Praktijk-gemeenschap ondergrond kwam op het juiste moment en bood de ideale kans om te sparren, ervaringen te delen en inspiratie op te doen over het project. En om te groeien in mijn nieuwe rol als ondergrondregisseur. Graag neem ik u mee langs mijn belangrijkste drie leerervaringen.

Van ik naar samen

Met coach Erik Wissema ben ik aan de slag gegaan met de manier waarop ik invulling wilde geven aan mijn rol van regisseur. De gesprekken met Erik maakten mij duidelijk dat mijn neiging om heel veel zelf te doen, zonder anderen in te schakelen, niet effectief is. Dat ik daarbij de lat voor mezelf hoog legde en weinig zichtbaar was, maakte het er niet eenvoudiger op. We hebben die patronen onderzocht en ik ben begonnen ze te veranderen: van persoonlijke verantwoordelijkheid naar gedeelde verantwoordelijkheid. Ik ben veel meer dan vroeger de samenwerking gaan zoeken, gaan luisteren en heb anderen aan het werk gezet. Dat is de eerste stap op weg naar gezamenlijke verantwoordelijkheid voor een goed product. Het vraagt van mij een nieuwe rol; ik ben meer dan voorheen ruimte gaan innemen in het proces en zet mijn kwaliteiten bewuster in. Daarin wil ik me verder ontwikkelen.

Binnen de praktijkgemeenschap heeft de intervisie en het uitvoeren van een sterke-zwakte/kansen-bedreigingen

onderzoek op mijn casus ook erg geholpen om verder te komen. De input, constructieve houding en kritische blik van collega’s werkte als een goede spiegel, waarbij ik ook veel kon leren van hun casussen en ervaring.

Van zenden naar verbinden

Als bodemspecialist was ik gewend om vanuit een nauw omschreven taak naar bodemdossiers te kijken. Als regisseur werkte dat niet, zoveel was me nu wel duidelijk. Samen met Henk Puytaert heb ik daarom een werksessie georganiseerd met de Apeldoornse vakspecialisten, die betrokken zijn bij het opstellen van het bestemmingsplan. Dat gaf ons de mogelijkheid om de benodigde context alsnog aan te brengen en om in discussie te gaan over de mate waarin en de wijze waarop bodem en ondergrond (moeten) worden meegenomen bij ruimtelijke planvorming. Daarbij gebruikten we bestaand materiaal, zoals gebiedskaarten.

Tijdens deze werksessie werd me duidelijk hoe belangrijk het is om mensen bijeen te brengen. Door het delen en uitwisselen van kennis en informatie ontstond een voedingsbodem voor betrokkenheid, verbinding en integratie. Hier werd, vanuit verschillende invalshoeken, de dialoog met elkaar gevoerd over wat er speelt in het gebied, welke bodemkwaliteiten aanwezig zijn en hoe relevant ze zijn voor de uitgangspunten van het bestemmingsplan. Het ontstane enthousiasme in het werkatelier was een goede basis voor afspraken over integratie van kennis en informatie. Daarbij mogen we nog veel meer in kansen gaan denken. Een van de hoogtepunten voor me was een intern overleg, dat volgde op de werksessie, waarbij mijn

collega’s zo enthousiast waren dat ze “dansend” op de tekentafel de kansen voor de ondergrond intekenden. Met deze tekening wordt tevens de verbinding gelegd naar de bovengrondse functies en de gestelde opgaven in het gebied.

Een werksessie bij de start van een project heeft echt heel veel meerwaarde. Het biedt de mogelijkheid om de opdracht uit te leggen en mogelijk aan te scherpen. Daarnaast geeft het ieder direct bij de start de mogelijkheid om zijn kennis en kunde in te brengen. En niet in het minst; het is nodig om als team te bekijken welke kwaliteiten en competenties aanwezig zijn (en welke niet) en hoe ieder de samenwerking ziet. Dat schept betrokkenheid en gezamenlijke verantwoordelijkheid, zodat ik daarna ook in staat ben om regie te voeren. Een werkatelier als instrument om te verbinden dus.

Een bijzondere samenwerking in de loop van het project, die ik wil noemen, was die met een collega van Ruimtelijke Informatie van gemeente Apeldoorn. Zij heeft mij geweldig geholpen in het vervaardigen van kaartmateriaal en hoe je dit kunt presenteren. Uit deze samenwerking is een digitaal kaartenjournaal Buitengebied Beekbergen en Loenen ontstaan waarin alle

ondergrondkwaliteiten letterlijk samen zijn verbonden in een zogenaamd kaartenjournaal. Het kaartenjournaal is enthousiast ontvangen door de Apeldoornse collega projectleiders. Woorden die hierbij gebruikt worden zijn: zinvol, praktisch, duidelijk en geeft volledige informatie over het gebied.

Van inhoud naar proces

Als specialist was ik gewend om me vooral op de inhoud te richten. Als ondergrondregisseur weet ik nu dat processturing minstens zo belangrijk is. Daarmee heb ik tijdens deze pilot leerzame ervaringen opgedaan waarop ik verder kan bouwen. Mijn persoonlijke uitdaging hierin is het avontuur te durven aangaan en ruimte in te nemen in een proces. Met lef op zoek gaan naar kansen. Met mijn coach heb ik besproken hoe ik dat kan doen: initiatief nemen in het proces, voorstellen op tafel leggen, feedback vragen op het proces en de samenwerking. En ook uit te proberen wat werkt en wat niet en het proces vervolgens bij te sturen.

Wat is er bereikt en wat gaan we verder doen?

De resultaten van de ondergrondanalyse zijn inmiddels verwerkt in de nota van uitgangspunten voor het bestem-

“De volgende stap is om nu gezamenlijk vorm en inhoud te geven aan de gestelde opgaven voor het plangebied.”

mingsplan, zij het nog als afzonderlijk onderwerp. Dat is een eerste succes. De volgende stap is om nu gezamenlijk vorm en inhoud te geven aan de gestelde opgaven voor het plangebied, hoe de ondergrondkwaliteiten hieraan kunnen bijdragen en hoe dit vertaald kan worden naar het bestemmingsplan. Dit is uitdagend omdat de opgaven van het bestemmingsplan vooral betrekking hebben op ruimtelijke ordening van de bovengrond. Ook gaan we in overleg met de belangrijkste stakeholders in het gebied op zoek naar mogelijkheden voor samenwerking en de rol die ondergrondkwaliteiten daarin kunnen spelen. Via programma’s van stakeholders en de provincie gaan we op zoek naar draagvlak, samenwerking en concrete projecten om dit vorm te geven. Voor mij persoonlijk geldt dat ik de praktijkgemeenschap zie als een goede start. Ik heb veel bereikt, ben nieuwe wegen ingegaan, maar ik wil nog veel verder. Een inspirerend jaar dus, waarin ik veel heb geleerd over mijn rol als ondergrondregisseur. Daar kan ik het komend jaar mee vooruit!

Wil je meer weten?

Trudy van den Berg

senior milieuadviseur

Omgevingsdienst Veluwe IJssel

t.vandenberg@ovij.nl

‘Van theorie naar praktijk’

Mini stripverhaal getekend door Anne Witteveen, H2Ruimte

Verbindt denkers met doeners

Casus Omgevingsdienst Zuid-Holland Zuid

Verankering visies op de ondergrond in de praktijk

In verband met uitbreiding van ruimtelijke ordeningsactiviteiten naar de ondergrond is binnen de gebiedsontwikkeling behoefte aan gedreven doeners die op pragmatische wijze ook oplossingen voor maatschappelijke opgaven onder het maaiveld weten te vinden.

Onze regio

De regio Zuid-Holland Zuid bestaat uit zeventien gemeenten en is een dynamisch werkgebied in de landelijke Hoeksche Waard met kenmerkende kreek- en dijkpatronen, de Alblasserwaard-Vijfheerenlanden met haar oer-Hollands cultuurlandschap en het verstedelijkte gebied van de Drechtsteden op het kruispunt van de grote rivieren.

De gemeenten zetten zich allemaal in op het gebied van economische vitaliteit, duurzaamheid, leefbaarheid en behoud van het karakter van het landschap. De afgelopen jaren zijn de gemeenten, onder begeleiding van de Omgevingsdienst Zuid-Holland Zuid, zich steeds meer bewust geworden van alle mogelijkheden die de ondergrond biedt voor de aanpak van de maat-

schappelijke opgaven binnen deze onderwerpen. Met behulp van gezamenlijke sessies, ondergrondagenda's, inspiratieboeken en atlanten heeft de regio een belangrijke stap gezet naar driedimensionale ordening en duurzame gebiedsontwikkeling. Dit alles om meer kwaliteit te kunnen toevoegen aan ons mooie gebied.

De uitdaging

De ondergrond is letterlijk en figuurlijk de drager onder ons bestaan. Lang niet altijd realiseren we ons dat. Tenzij er natuurlijk wat aan de hand is, zoals bodemdaling in het veenweidegebied van de Alblasserwaard, paalrot in de Dordrecht of wateroverlast na piekbuien op de akkers in de Hoeksche

waard. Als we iets beter kijken, zien we dat de ondergrond veel functies vertegenwoordigt: we bouwen er op en er in, we slaan warmte en koude op, de ondergrond levert grondstoffen en voedingsstoffen voor gewassen. De ondergrond omvat een rijk historisch archief en de ondergrond is drager van ons cultuurlandschap. We zien ook een complex natuurlijk systeem vol kwetsbaar en dienstbaar leven, dat we liever niet verstoren. Duurzaam omgaan met de ondergrond betekent dat we een balans zoeken tussen benutten van de ondergrond en beschermen van de ondergrond. In wezen is dit niet anders dan hoe we met de bovengrond willen omgaan. In de bovengrond zijn we ons daar echter meer van bewust.

Door het delen van ervaringen, het geven én ontvangen van reflectie op de eigen praktijk en het aangereikt krijgen van nieuwe inzichten werd tijdens de Praktijkgemeenschap ondergrond duidelijk dat we eigenlijk al heel veel weten over de ondergrond in onze regio en dat we beschikken over allerlei slimme onderzoekstechnieken om datgene uit te zoeken wat we eventueel nog zouden willen weten. Het gaat er vooral om dat wij deze kennis weten door te geven aan degenen die in Zuid-Holland Zuid werken aan onze belangrijke maatschappelijke opgaven. Maar wie moet dat dan doen?

Wie neemt de ondergrond mee?

Wie vertelt wanneer welk verhaal en op welke manier? Tot nu toe is vooral met gemeentelijke (beleids)medewerkers gewerkt aan bewustwording over de ondergrond en de kansen en uitdagingen die hieruit naar voren komen om de maatschappelijke opgaven in onze regio aan te pakken. Er zijn veel verhalen uitgewisseld, er is veel nagedacht, we hebben veel informatie over de ondergrond verzameld en met elkaar veel voorbeelden gedeeld.

Nu is het echter tijd om te doen; de ondergrond als volwaardige ruimtelijke dimensie in de gebiedsontwikkeling. Combinaties zoeken tussen ondergrondthema's onderling en tussen onder- en bovengrond. Dat gebeurt niet

“We zoeken een balans tussen benutten en beschermen van de ondergrond. Dit is niet anders dan hoe we met de bovengrond willen omgaan.”

in boeken, kaarten of tabellen maar tijdens projecten in gesprekken tussen ruimtelijke ordenaars, projectleiders, stedenbouwkundige, planologen, milieu-ambtenaren, enzovoorts.

In onze regio proberen wij het denken over de ondergrond door te geven aan de doeners, die in de praktijk aan de slag gaan met collega's vanuit andere disciplines om de kansen en uitdagingen die de ondergrond biedt voor de ontwikkeling van gebieden aan te pakken.

Wat moeten we doen?

De uitdaging is nu om van 'denken naar doen' te komen door samen met collega's bij verschillende stakeholders de ondergrond in de praktijk een plek te geven in projecten.

Wil een gemeente energieneutraal worden? Hartstikke mooi, maar kijk naar wat de ondergrond in je project kan betekenen. Neem bijvoorbeeld bodemenergie bij herstructureringsprojecten in de binnenstad mee. Of nog

Coen Bernoster (Omgevingsdienst Zuid-Holland Zuid)

“De omgevingsdienst heeft voor de drie regio's in haar werkgebied in nauwe samenwerking met de gemeenten een inspiratieboek over de ondergrond opgesteld. Dit boek duidt het belang van de ondergrond, koppelt ondergrond

aan maatschappelijke opgaven en bevat een stevige kennisbasis in de vorm van factsheets en eenvoudig toe te passen hulpmiddelen. Het resultaat is vastgelegd in Gegronde Drechtsteden, Gegronde Hoeksche Waard en Gegronde Alblasserwaard-Vijfheerenlanden. De uitdaging is nu om van denken naar doen te komen en de verkregen inzichten toe te passen in projecten”.

mooier, zoek juist die locatie met ernstige grondwaterverontreiniging op die maar moeilijk ontwikkeld wordt om een win-win situatie mogelijk te maken. Geef het project ook nog eens extra karakter mee door de archeologische restanten uit de bodem en let daarbij goed op je beplanting in relatie tot kabels en leidingen. Werk het af met ondergronds parkeren en ondergrondse afvalcontainers en je hebt heel veel extra kwaliteit vanuit de ondergrond aan het gebied toegevoegd.

Stimuleer bij de betrokken bestuurders de bewustwording over het belang van een driedimensionale ruimtelijke ordening. Allereerst door hun relevante

kennis aan te reiken en vervolgens om hun ambities te helpen concretiseren en te vertalen naar prioriteiten en acties.

In een werkgebied met zeventien gemeenten doe je dit natuurlijk niet alleen. De gedane investering in de kennisontwikkeling bij gemeentelijke (beleids)medewerkers dient bij iedereen in gebiedsprojecten te landen waardoor alle deelnemers aan deze projecten vanuit de ondergrond waarde kunnen toevoegen. Onder het motto 'goed voorbeeld doet goed volgen' laten dergelijke integrale projecten zien dat een driedimensionale aanpak bij gebiedsontwikkeling al heel goed

mogelijk is en veel potentie heeft. We laten daarmee zien hoe we met de ondergrond de regio Zuid-Holland Zuid mooier, sterker en prettiger maken.

Wil je meer weten?

Coen Bernoster

Thema-adviseur duurzaamheid

Omgevingsdienst
Zuid-Holland Zuid

cj.bernoster@ozhz.nl

“Stimuleer bij de betrokken bestuurders de bewustwording over het belang van een driedimensionale ruimtelijke ordening.”

Molenwaard molens Kinderdijk

Ondergrondse triatlon: 'de aanhouder wint'

Casus Omgevingsdienst Midden-Holland

Toepassing van de ondergrondvisie in ruimtelijke plannen

De regio Midden-Holland heeft een interessante bodemopbouw. De dikke veen- en kleilagen zorgen voor een sterke zetting van het gebied, waardoor in sommige gebieden constant ophoging nodig is. Veen heeft een slecht draagvermogen, klei al iets beter en zand heeft een goed dragend vermogen. Het grootste deel van de regio bestaat uit veen. Dat is een hele uitdaging voor de ruimtelijke ordening in dit gebied, want waar kun je bouwen?

De Omgevingsdienst Midden-Holland (ODMH) werkt aan een veilige, duurzame en gezonde leefomgeving. De ondergrond speelt daarbij een belangrijke rol in het werk voor gemeenten en de provincie. Hoe zorgen we ervoor dat de bodem geschikt is en blijft om op te wonen, te werken, te recreëren en te produceren voor huidige en toekomstige generaties en hoe zorgen we voor behoud van archeologisch erfgoed? Werkend aan deze opgaven legt de ODMH samen met een aantal gemeenten in de regio Midden-Holland verbinding tussen onder andere de afdeling ruimtelijke ordening, bodem en stedenbouw binnen de gemeente en de ODMH, maar ook met externe partijen zoals LTO. Dit heeft als doel de ondergrond nog beter te integreren in het dagelijkse werk van een ruimtelijke ordenaar. Soms met succes, vaak met vallen en opstaan. Om dat te kunnen verbeteren ben ik ingestapt in de

Praktijkgemeenschap ondergrond. Hoe zijn anderen aan het werk en wat kan ik van hen leren? Een inspirerend proces, waarbij vooruitgang en successen zijn geboekt. Langzamerhand komen er kleine paragrafen in bestemmingsplannen waarin een ondergrondskwaliteit

genoemd wordt. Ook zijn er contacten gelegd, waardoor een basis is ontstaan om verder te bouwen op het onderwerp 'ondergrond'. Op de volgende pagina geeft mijn zoektocht weer gekoppeld aan mijn hobby. Ongelooflijk hoeveel overeenkomsten er te vinden zijn!

Brenda Schuurkamp (Omgevingsdienst Midden-Holland (ODMH))

“In 2013 is de ODMH samen met de gemeente Zuidplas gestart met het opstellen van een handreiking ondergrond. De handreiking schetst de bijdrage die de ondergrond kan leveren aan maatschappelijke vragen en

opgaven. Het is geen leesboek maar een “doe” handreiking met instrumenten en kaarten die gebruikt kunnen worden bij ruimtelijke ordening. Ook voor andere gemeenten zijn handreikingen opgesteld. Mijn startpunt zijn de handreikingen voor de ondergrond waarbij de kansen die de ondergrond biedt, gekoppeld worden aan bovengrondse duurzame gebiedsinrichting. De uitdaging voor 2015 is om dit toe te passen en verder uit te werken in enkele gebiedsprojecten. Bovendien wil ik investeren in de overdracht van de ontwikkelde kennis naar collega's binnen de Omgevingsdienst en bij onze gemeenten”.

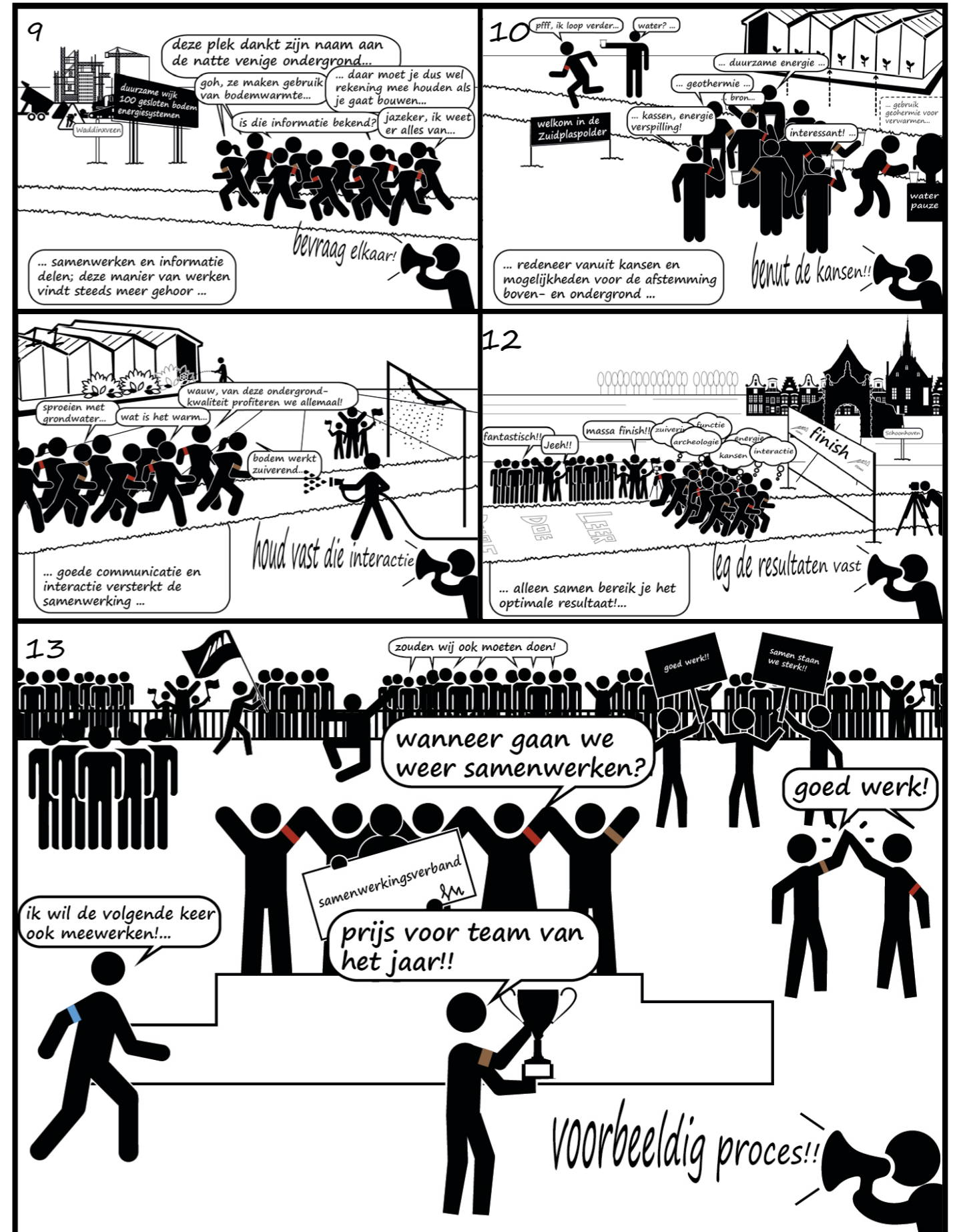
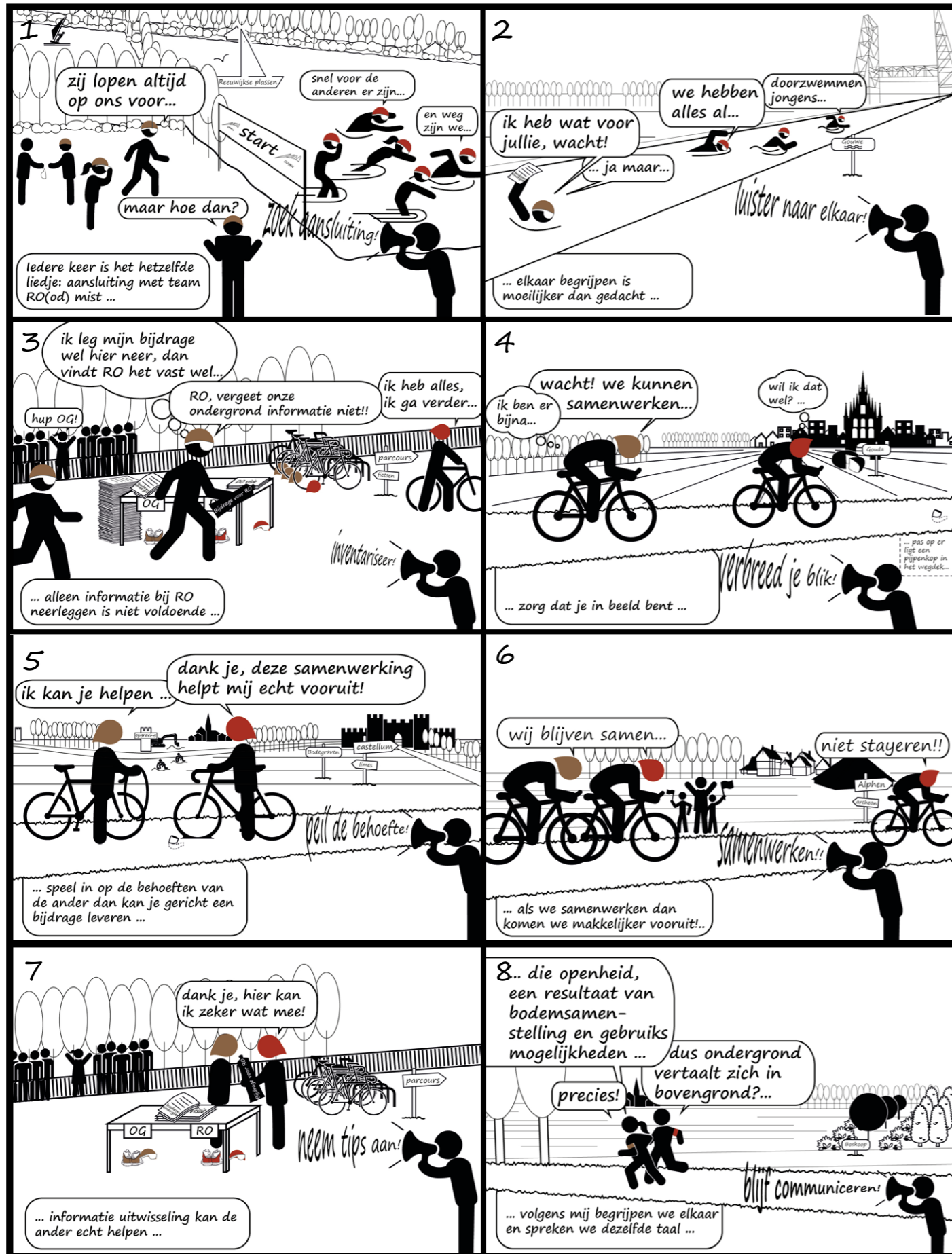
Wil je meer weten?

Brenda Schuurkamp

Milieuspecialist duurzaamheid

Omgevingsdienst
Midden-Holland

bschuurkamp@odmh.nl

Alleen ga je sneller, samen kom je verder

Casus Twente

factsheets ondergrond, bouwstenen

voor de lokale omgevingsvisie

In de complexe wereld onder onze voeten zullen steeds vaker afwegingen tussen functies nodig zijn. Het gebruik en de bescherming van de ondergrond moet in balans zijn. Dit is samen te vatten als het duurzaam beheren en doelmatig gebruiken van de ondergrond. Als basis daarvan is feitelijke kennis over de ondergrond nodig. In het project 'Factsheets ondergrond, bouwstenen voor een lokale omgevingsvisie' bundelen we feitelijke kennis over verschillende thema's in de ondergrond en stellen we die ter beschikking aan lokale overheden in Twente.

Doel

Het doel van het project is een instrument te bieden dat helpt de ondergrond een stevigere positie te geven bij het opstellen van ruimtelijke plannen zoals een omgevingsvisie. De ondergrond kan letterlijk ruimte bieden en dat gebeurt in de praktijk ook al. Bij het opstellen van de Factsheets ondergrond leggen we de relatie met de bovengrondse ontwikkelingen. We denken vanuit een integrale, gebiedsgerichte aanpak en brengen de kansen en beperkingen in beeld. Met de Factsheets ondergrond maken we inzichtelijk welke thema's in de ondergrond van Twente spelen en welke beleidsmatige keuzes daarin gemaakt kunnen worden. Gemeenten kunnen hieraan vervolgens naar behoefte een verdere (beleidsmatige) invulling geven.

Twente: bijzonder boven en onder de grond

Het bijzondere Twentse coulisselandschap wordt afgewisseld met bossen, kabbelende beekjes, dorpen en steden. Ook onder onze voeten is er sprake van een grote veelzijdigheid die vaak niet direct zichtbaar is. Alles wat zich onder het maaiveld bevindt noemen we de ondergrond. Die ondergrond krijgt steeds meer functies. In Twente onderscheiden we zo'n twintig verschillende functies, die vaak interacties met elkaar hebben. Ingrepen in de onder-

grond hebben effecten op lange termijn. Denk in Twente aan bodemdaling door zoutwinning. Soms zijn effecten op langere termijn onzeker waardoor onrust kan ontstaan zoals bij de afvalwateropslag in lege Twentse gasvelden. Ingrepen in de (diepere) ondergrond hebben veel effect op de ruimtelijke ontwikkelingen bovengronds. Dat hoeft niet negatief te zijn. De ondergrond biedt ook kansen die een meerwaarde kunnen geven aan ruimtelijke ontwikkelingen. Denk aan diverse projecten uit Klimaat Actieve Stad Twente zoals de koudewinning uit de Leemslagenplas bij Almelo, de herontwikkeling van stortplaats Diepen-goor in Denekamp of het herstel van drie beken in Hengelo als impuls voor stedelijke ontwikkeling.

Werkgroep Ondergrond

De Twentse gemeenten realiseren zich dat je beter gebruik kunt maken van elkaars expertise, dan zelf het wiel uit te vinden. In de "Werkgroep Ondergrond" werken zij samen aan het opstellen van de factsheets. Mensen met verschillende achtergronden doen mee, iets wat voor het opstellen van factsheets onmisbaar is. En omdat de ondergrond niet alleen de gemeenten aangaat, doen ook de provincie Overijssel en het waterschap Vechtstromen mee. De Regio Twente ondersteunt in praktische zin.

Proces gericht op draagvlak

Het opstellen van de factsheets is in feite het simpelste onderdeel van dit project. De werkgroep richt zich ook nadrukkelijk op het bijbehorende proces. Het creëren van draagvlak is van het grootste belang voor het uiteindelijke gebruik van de factsheets. Daarom betrekken we collega's van de relevante disciplines in de regio Twente. Hiermee beogen we een verhoging van het bewustzijn over duurzaam omgaan met de ondergrond en verkrijgen we een beter inzicht in behoeften aan kennis over de ondergrond. Tevens zijn, buiten de werkgroep, meerdere collega's betrokken bij de inhoudelijke totstandkoming van de factsheets.

"De ondergrond biedt ook kansen die een meerwaarde kunnen geven aan ruimtelijke ontwikkelingen."

Roombeek Enschede

Bestuurlijk draagvlak

Om ook de regionale bestuurders bewust te maken van het belang van een integrale ruimtelijk ordening boven en onder het maaiveld, hebben we ons projectvoorstel bestuurlijk laten vaststellen. Alle portefeuillehouders milieu van de veertien Twentse gemeenten hebben ingestemd met het opstellen van de factsheets. De actuele discussie over de waterinjecties was mede katalysator van een gezamenlijke investering in kennisontwikkeling over de ondergrond. Eén van de wethouders is bestuurlijk trekker geworden. Hij houdt de overige portefeuillehouders op de hoogte van de voortgang. Hij is voor de werkgroep ondergrond het eerste (bestuurlijke) aanspreekpunt. Het bestuurlijk draagvlak straalt positief uit naar alle betrokkenen. Meedoen is vanzelfsprekend.

“Het bestuurlijk draagvlak straalt positief uit naar alle betrokkenen.”

Brede oriëntatie relevante onderwerpen

Voordat de factsheets opgesteld kunnen worden moet je weten welke onderwerpen relevant zijn. Tijdens een bijeenkomst met circa twintig vertegenwoordigers van ruimtelijke ordening, stedenbouw, duurzaamheid, water, milieu en groen zijn maatschappelijke opgaven benoemd. Daarmee samenhangende ondergrondthema's zijn in beeld gebracht. Deze bijeenkomst heeft voldoende basisinformatie opgeleverd voor het opstellen van de factsheets.

Lydia Plant (Regio Twente/gemeente Almelo)

“In Twente spelen diverse maatschappelijke vragen zoals transitie naar duurzame energie, voedselvoorziening en een klimaatbestendige leefomgeving waarbij een duurzaam beheer en doelmatig gebruik van de ondergrond belangrijk is. Dat vraagt kennis

over die ondergrond. Voor de regio Twente was dit aanleiding om het project “Factsheet ondergrond, bouwstenen voor lokale omgevingsvisies” te starten. De uitdaging in dat project is om nadrukkelijk de relatie te leggen met de bovengrondse ontwikkelingen en te denken vanuit een integrale gebiedsgerichte aanpak. De factsheet ondergrond levert bouwstenen voor de afzonderlijke Twentse gemeenten, te gebruiken bij de opstelling van een lokale omgevingsvisie”.

Schrijven factsheets

Momenteel wordt gewerkt aan het opstellen van de factsheets. Het opgebouwde regionale netwerk van deskundigen wordt hiervoor gebruikt. De factsheets zijn medio 2016 gereed en worden dan ter vaststelling aan het regionale portefeuillehoudersoverleg aangeboden. Daarna is het aan de gemeenten om ze te gebruiken. Met de factsheets hebben de gemeenten in één overzicht de belangrijkste informatie op hoofdlijnen over het betreffende onderwerp bij de hand. Denk aan het wettelijk kader, wat het belang is van het onderwerp, welke beleidsvrijheid er is en welke kansen een thema biedt.

Rol van de Praktijkgemeenschap

De ondersteuning vanuit de Praktijkgemeenschap heeft er voor gezorgd dat het doel niet alleen het instrument factsheets is. Ervaringen uit andere gebieden benadrukken het belang van het totstandkomingsproces, mede met het oog op draagvlak voor het toekomstige gebruik van de factsheets in de Twentse gemeenten. Zo zijn we steeds bewust bezig met de doelgroep: welke informatie wil de doelgroep in de factsheets lezen en op welke manier kunnen we de doelgroep het beste bij het project betrekken? Hoe zorgen we dat straks de factsheets gebruikt worden bij het opstellen van een omgevingsvisie of een omgevingsplan? Vanuit de praktijkgemeenschap is geadviseerd om met een bredere context te beginnen: inventariseer de maatschappelijke opgaven in het gebied. Kijk vervolgens welke ondergrondthema's een relevante bijdrage kunnen

leveren in de oplossing van een maatschappelijk vraagstuk of een mooie kans vormen voor de uitdagingen waarvoor de regio Twente staat. Op deze wijze beginnen we niet bij de wereld van ondergrond maar bieden we alle relevante disciplines in het ruimtelijk domein een herkenbaar kader van waaruit het makkelijker is de verbinding te leggen met de ondergrond.

Duurloop

Als ondergronddeskundigen hadden we in een sprint de factsheets kunnen opstellen, maar we denken verder te komen in een duurloop met collega's van water, ruimte, groen, duurzaamheid en milieu.

Wil je meer weten?

Lydia Plant

Juridisch medewerker
bodem & geluid

Gemeente Almelo

l.plant@almelo.nl

Gebied nabij de Leemslagenplas in Almelo

“We bieden alle relevante disciplines in het ruimtelijk domein een kader van waaruit het makkelijker is de verbinding te leggen met de ondergrond.”

De coach en de professionals, hoe vinden ze elkaar?

Erik Wissema was als coach verbonden aan de Praktijk-gemeenschap Ondergrond. Wat waren zijn ervaringen in het werken met de ondergrondprofessionals en waarom is er eigenlijk een coach nodig in een Praktijkgemeenschap? Een interview.

Erik, je was als coach verbonden aan de praktijkgemeenschap. Hoe heb je dat ervaren?

Het was bijzonder leuk en inspirerend om te werken met acht gedreven ondergrondskundigen. Allen heel verschillend, allen met eigen ervaring, vragen en oplossingen, maar zonder uitzondering gedreven. En allen met het gevoel dat ze nieuwe ontwikkelingsstappen moesten maken, dat geeft energie om aan te werken.

kennis en producten zo belangrijk en nuttig zijn, maar dan is de kans groot dan anderen hun oren gaan dichthouden.

Wat is dan een aanpak die wél werkt?

Die aanpak heeft vooral te maken met het leggen van nieuwe verbindingen. Zowel in het netwerk als in de inhoud. Je eigen kennis en ervaring blijft natuurlijk je basis. Het zou prachtig zijn als collega's op basis daarvan spontaan naar je toe komen om je te betrekken bij hun dossiers, bijvoorbeeld rond ruimtelijke ordening. Maar zij weten nog niet dat je toegevoegde waarde hebt. Zij zijn ook druk en hebben hun eigen vraagstukken. Kortom, als je verder wil komen, is het nodig om te verbinden; verdiep je in de praktijk en vraagstukken van je collega's en partners en ga van daaruit kijken wat behoeften zijn en waar je nieuwe verbindingen kunt leggen. En hoe je je inhoudelijke deskundigheid kunt inbrengen natuurlijk!

Reflectie, intervisie, ontwikkeling, het klinkt allemaal wel wat soft. Wat hebben die professionals daar nu aan voor hun werk?

Maar het is juist niet soft! Juist als je in de dagelijkse malle-molen goed wil functioneren is het belangrijk dat je af en toe even afstand neemt van je beslommingen. Zo schep je ruimte voor nieuwe gezichtspunten en bijvoorbeeld een effectiever aanpak. Intervisie is

Wil je meer weten?

Erik Wissema

Topjob Coaching

erik@topjobcoaching.nl

een hele praktische en snelle manier om aan het denken te worden gezet over iets waar je tegenaan loopt in je werk. Zowel de vraagstellers als de casusinbrenger leren ervan. Coaching gaat nog een stap verder en is een prachtige manier om je eigen effectiviteit en werkplezier eens tegen het licht te houden, meer vanuit hoe je als mens functioneert in je werk. Dat geeft nieuwe inzichten en nieuwe energie, het verrijkt je als professional.

Kun je heel kort weergeven wat vanuit jouw perspectief als coach de grootste winst is van deze praktijk-gemeenschap?

Behoud het goede, de inhoudelijke deskundigheid, en voeg er iets aan toe; een actieve positie in je netwerk, waarbij je goed verplaatst in de behoeften van je partners. Dat bewustzijn is er nu wel.

Casus Dordrecht

3D-ordening en het bestemmingsplan

Met een 3D bodem- en watertool op weg naar 3D-ordening

“Denken zonder maaiveld” is de titel van de ondergrondvisie van Dordrecht. Een titel die een stevige ambitie inhoudt. De visie beschrijft op welke wijze ondergronds ruimtegebruik kan bijdragen aan een aantrekkelijk en duurzaam Dordrecht. Dordrecht legt de focus op de thema's energie, water en ondergrondse infrastructuur, aangezien deze concreet aansluiten bij de ambities van de gemeente. Dordrecht verwacht dat een ondergrondvisie het eenvoudiger maakt ondergrondzaken in bovengrondse planprocessen mee te nemen en om toe te werken naar de integratie van bovengrondse en ondergrondse planning.

3D-ordening in bestemmingsplannen

Met een bestuurlijk vastgestelde ondergrondvisie en uitvoeringsprogramma in de hand kwam de start van de Praktijk-gemeenschap ondergrond op het juiste moment om met professionals uit andere gebieden te sparren over de Dordtse uitdagingen en lastige kwesties. Dordrecht verkent de mogelijk-

heden van 3D-ordening in bestemmingsplannen. Uitkomst van deze verkenning is dat een bestemmingsplan slechts beperkt geschikt is voor de ordening van de ondergrond. De huidige systematiek van bestemmen vraagt namelijk om gedetailleerde informatie over hetgeen gewenst is om ontwikkeld te worden. Het aanpassen van een

bestemmingsplan kent een lange planprocedure (minimaal een jaar), met relatief hoge kosten, waardoor in gebieden met ontwikkeldynamiek stimulerende instrumenten, zoals het recent vastgestelde bodemenergieplan, geschikter zijn om ondergrondse ordening te berekenen.

Beleidsrijke ondergrondkaarten

Mede door intervisie in de praktijk-gemeenschap over de vraag wat met deze uitkomst in de hand een slimme tussenstap is, is de focus verlegd naar de voorbereiding van planfiguren, die in de toekomst voortkomen uit de Omgevingswet (omgevingsvisie en -plan). Dit kan door beleidsrijke ondergrondkaarten te ontwikkelen voor onderwerpen die over enkele jaren (nog) actueel zijn. Denk daarbij aan maatschappelijke opgaven zoals klimaatverandering, herstructurering en kleine bouwprojecten. Door bijvoorbeeld te investeren in de verbetering van de bestaande bodem-atlas tot een ondergrondscan, die te gebruiken is bij de nota van uitgangspunten van de bestemmingsplannen. Mede gestimuleerd door dit advies is er voor gekozen om de weg te gaan van beleidsrijke signaleringskaarten. Gebruikers, zoals stedenbouwkundigen, ruimtelijke ordenaars, gebiedsmanagers hebben behoefte aan informatie over waar welke kansen verzilverd kunnen worden. Zij vragen: welke bijdrage kan de ondergrond leveren aan het oplossen van dit probleem in deze wijk of straat? Een voorbeeld op het gebied van klimaatadaptatie (waterberging) is in het kader opgenomen.

"Een door de gemeenteraad vastgestelde visie op de ondergrond is een stevige ondersteuning voor het werk aan de verbinding van onder- en bovengrond."

Lessen

De Praktijkgemeenschap heeft geholpen om een aantal lessen voor en uit Dordrecht scherper te krijgen ook voor andere regio's en gemeenten. De eerste les is dat een door de gemeenteraad vastgestelde visie op de ondergrond een stevige ondersteuning

is voor het werk aan de verbinding van onder- en bovengrond. Het is echter nog geen garantie dat deze direct doorwerkt in actuele ruimtelijke planprocessen. Dat vraagt om interne kennisdeling en bereidheid van alle betrokken beleidsvelden om samen te werken aan integratie van onder- en bovengrond. Een tweede les is dat streven naar 3D-ordening in juridische planfiguren als het bestemmingsplan niet zinvol is, omdat voor een bestemmingsplan detailinformatie over hetgeen ontwikkeld dient te worden ervoor zorgt dat het instrument minder flexibel is. Koppel ondergrondinformatie aan de opgaven waar de gemeente voor staat en vorm deze om tot beleidsrijke informatie waarmee ruimtelijke ordenaars kansen in een gebied kunnen verzilveren.

Rob Mank (gemeente Dordrecht)

"De gemeenteraad van Dordrecht heeft in 2014 de ondergrondvisie 'Denken zonder maaiveld' vastgesteld. De visie gaat vergezeld van een uitvoeringsprogramma. Het uitvoeringsprogramma introduceert een ondergrondregisseur, die mede tot

taak heeft om vanuit een integrale ondergrondoptiek te adviseren van initiatief- en planfase tot planologisch borging in bestemmingsplannen en uitvoering. Dordrecht wil verkennen welke mogelijkheden 3D-ordening in een bestemmingsplan kan bieden. En welke andere instrumenten zijn er, naast het bestemmingsplan, die geschikt zijn op weg naar een 3D-ordening?"

Wil je meer weten?

Rob Mank

senior beleidsmedewerker milieu

Gemeente Dordrecht

R.Mank@dordrecht.nl

Foto boven: J. van Eijnsbergen

Ondergrond draagt bij aan waterberging

Van nature infiltreert hemelwater in de bodem. Echter wanneer grote oppervlakken verhard zijn, kan dit niet en moet overtollig hemelwater door het rioolstelsel worden afgevoerd. Recent viel in Dordrecht in vijf uur tijd 97 mm water. De capaciteit van het rioolstelsel is dan te beperkt. Als ook lozing op het oppervlaktewater niet mogelijk is dan zijn ondergelopen kelders en kruipruimtes het gevolg. Het rioolstelsel groter dimensioneren brengt hoge kosten met zich mee en zorgt bovendien voor vermindering van de grondwateraanvulling.

Dat is vooral lastig in de 19e -eeuwse schil waar sprake is van grondwateronderlast. In het Waterplan en de Visie op de ondergrond heeft de gemeente de wil uitgesproken om meer water te bergen in oppervlaktewater en bodem. De vraag is waar in de stad en op welke wijze de bodem het beste is in te zetten om hemelwater te laten infiltreren. Het resultaat hiervan wordt de signaleringskaart waterberging die in de loop van 2016 beschikbaar komt.

Figuur 1 Kwadranten: opgaven, systeemkennis, landgebruik en opties waterberging.

Deze signaleringskaart komt tot stand door de stapeling van informatie over:

- landgebruik: bijvoorbeeld wonen, historische binnenstad of bedrijventerrein,
- systeemkennis: informatie over bodemsoort, grondwaterstanden, maaiveldhoogte, (on)verhard oppervlak, riolering (aan/afgekoppeld)
- opgaven: bijvoorbeeld gebieden met (hemel)wateroverlast of gevoelige funderingen
- opties voor waterberging: bijvoorbeeld open bodem, waterdoorlatende verharding, diepte-infiltratie, groene daken of riool.

Met deze samengestelde informatie ontwikkelen we criteria om een voorkeur voor een waterbergingsoplossing in een gebied te bepalen.

Het voorlopige resultaat is een 3D GIS bodem en water tool met opgaven, systeemkennis en landgebruik. Analyse met deze tool geeft inzicht in infiltratiemogelijkheden, potentiële bodemdaling, de bijdrage van een open bodem met vegetatie aan vermindering van zowel hittestress als lozing van hemelwater op het riool en de geschiktheid van gebieden om water vast te houden voor droge perioden.

Kadertekst met medewerking van Maartje van Meeteren (Royal HaskoningDHV)

Ondergrond, je moet het maar zien

Casus Katwijk

Opzetten regionaal netwerk ondergrond

Namens de gemeente Katwijk heeft Jeroen Brouwer deelgenomen aan de Praktijkgemeenschap Ondergrond. In een professionele en veilige omgeving heeft hij gezocht naar het logische vervolg op het 'Bodemboek van Katwijk'. Door dit boek, dat in 2013 in de gemeente Katwijk werd geïntroduceerd, is een grote bewustwording van ondergrondaspecten op gang gekomen.

Geluksfactor

Ondanks de toegenomen bewustwording van het ondergrondbelang ziet Brouwer dat de praktijk van gebiedsontwikkeling nog te vaak lijkt op een ouderwets spelletje ganzenbord. Bij ganzenbord hangt de levensreis louter af van de dobbelsteen en de vooraf door anderen gestelde spelregels. Mogelijkheden tot het bepalen van je eigen lot zijn er niet. Eigenlijk is het een vrij passief spel. De praktijk van gebiedsontwikkeling ziet er met betrekking tot de ondergrond vaak net zo uit wanneer een mooi plan wordt ontworpen zonder rekening te houden met bestaande spelregels die anderen of de natuur opleggen. Hierbij kan gedacht worden aan regelgeving en beleid voor bodem en ondergrond en fysische eigenschappen van de bodem zoals draagkracht en doorlatendheid. Tijdens de uitvoering kan je dan 'zomaar' in de herberg, de put, het doolhof of de gevangenis komen. Een slimme gans anticipeert: eet op tijd en verliest geen tijd in de herberg; weet dat er een put is en neemt een trap mee, verdwalen in het doolhof is er niet bij als je GPS hebt en een verblijf achter de tralies is van korte duur als je een looper ter beschikking hebt. "Oog hebben voor een veranderende wereld die daarbij ook nog eens steeds drukker gebruikt wordt, is een vaardigheid die ontwikkeld moet worden" aldus Brouwer. Ter illustratie de rekensom: '6 : 2 x (1 + 2) =?' waarvan de uitkomst aan het eind van dit artikel staat.

Jeroen Brouwer (gemeente Katwijk)

"Vele collega's hebben meegewerkt aan het 'Bodemboek van Katwijk'. Het boek is ook positief in de organisatie ontvangen. Toch is het nog niet vanzelfsprekend dat de inhoud van het boek in de praktijk van gebiedsontwikkeling wordt gebruikt. Dat vraagt waarschijnlijk om verandering in de manier van werken. Anders werken is dan ook de insteek voor de praktijkgemeenschap zowel op gemeentelijk niveau als op regionaal niveau. Veel van de toekomstige opgaven, waaraan ondergrond waarde kan toevoegen, overschrijden de gemeentegrens. Een goede regionale samenwerking vanuit ondergrond is voor succesvol opereren een voorwaarde. Die samenwerking wil ik van de grond krijgen".

"Het is van belang dat de direct betrokkenen enthousiast zijn over het onderwerp"

De mens centraal

Waar in de Praktijkgemeenschap Ondergrond visies en tools zoals kaartenatlassen, folders en afwegingskaders naar voren kwamen deed Brouwer juist een stapje terug naar de mens zelf. Zijn conclusie was dat het oppakken van het onderdeel ondergrond in ruimtelijke plannen en gebiedsontwikkeling in beginsel afhangt van de betrokkenheid en de kwaliteit van de persoon en het bestuur zelf. Zolang de direct

“We maken elkaar enthousiast en dat zorgt ervoor dat ondergrond meer onderdeel is geworden van ons dagelijkse werkpalet.”

betrokkenen niet enthousiast over het onderwerp zijn, is elke visie en tool gedoemd als window dressing in de kast te verstoffen. En zelfs dat trieste lot vervaagt in de verdergaande digitalisering. Een slimme gans gaat niet dood, maar neemt door een goede planning op tijd zijn rustmomenten om zijn aanpak verder te overdenken.

Relaties gaan voor op instrumenten

De conclusie van Brouwer lijkt haaks te staan op de bewustwording die het fysieke ‘Bodemboek van Katwijk’ heeft veroorzaakt. Bij goede beschouwing waren het vooral intermenselijke contact (“bruggenbouwer”), herhaald collega’s enthousiasmeren, aansprekende voorbeelden waarbij het goed mis ging bij ontwikkelingen, en heldere presentaties die er voor hebben gezorgd dat ondergrond meer onderdeel is geworden van het dagelijkse werkpalet van de ruimtelijke ordenaar, de stedenbouwkundige en de gebiedsontwikkelaar in Katwijk.

Intervisie en coaching tijdens en rondom de bijeenkomsten van de Praktijk-gemeenschap ondergrond versterkte bij Brouwer het inzicht dat persoonlijke relaties het startpunt moeten zijn. Vervolgens ontstaat bij professionals dan vanzelf de behoefte aan tools en kennisstukken die pas dan ook nuttig gebruikt kunnen worden. En als het zover is, worden die tools gecreëerd en bijgehouden door verantwoordelijke en betrokken mensen en is het geen opsomming van spelregeltjes van anderen meer.

Regionale samenwerking

Met de getrokken conclusie in het achterhoofd en zicht op de vele gemeentegrens overschrijdende initiatieven in de Randstad heeft Brouwer met de omliggende gemeentes van de Duin- en Bollenstreek en Rijn- en Veenstreek, Leiden en Wassenaar een Regionaal Netwerk Bodem en Ondergrond opgericht. Om een gevoel te krijgen voor de omvang: het totale oppervlak is groter dan Rotterdam. Brouwer: “het was spannend om de eerste stap te zetten door gewoon te beginnen met bellen en te vragen of behoefte was om samen te werken. Inspirerend was het enthousiasme waarmee dat initiatief werd ontvangen”. Ook nemen de Provincie Zuid-Holland, het Hoogheemraadschap van Rijnland, de Omgevingsdienst West-Holland en het drinkwaterbedrijf Dunea deel aan dat Netwerk.

Succesfactor

In het Netwerk is aandacht voor persoonlijke ontwikkeling, voor het beantwoorden van vraagstukken die samenhangen met nieuwe regelgeving, en voor (regionale) visies. De eerste bijeenkomst heeft plaatsgevonden en dat smaakte naar meer. Er is veel energie in de groep waarbij ervoor gewaakt wordt dat een zoveelste vergadercircuit met bijbehorende cultuur ontstaat. Het gaat om het actief halen en brengen van kennis en ervaring over de omgang met de ondergrond bij een duurzame ruimtelijke ontwikkeling in de gemeentelijke en regionale praktijk. Zo wordt bewust de regie op de ondergrond genomen en wordt, om in termen van een spelletje ganzenbord te blijven, de kans, dat op een vakje met een gans geëindigd wordt, vergroot. Zo wordt afgedwongen dat vaker hetzelfde aantal zetten vooruitgezet mag worden. Daarmee wordt van de ondergrond een succesfactor gemaakt in plaats van een geluksfactor. En dat is het uiteindelijke doel van de opgezette Regionaal Netwerk Bodem en Ondergrond.

Gijs Gans

O-ja, had u geen negen als antwoord op het rekensommetje? Dan geldt ook voor u dat de tijd heeft stilgestaan en de wereld om u heen ongemerkt is veranderd. Want meneer Van Dalen is echt passé. Wees geen Gijs Gans op het speelbord en pak vanaf de start de regie door ook de ondergrondaspecten te verweven in uw dagelijkse praktijk. Bij de finish wacht de beloning voor een geslaagd traject.

Wil je meer weten?

Jeroen Brouwer

Beleidsmedewerker
Omgevingskwaliteit

Gemeente Katwijk

j.r.brouwer@katwijk.nl

Samen werken aan een goede 3D ruimtelijke ordening in Zuid-Holland

Casus Zuid-Holland

Toepassen van 3D-instrumentarium

in gebiedspilots

“Van papier naar praktijk” typeert de situatie van de provincie Zuid-Holland bij de start van deze gemeenschap. Ons papier bestond uit een “Visie ruimte en mobiliteit” met veel aandacht voor bodem en ondergrond en drie instrumenten: de bodemtoets, de bodemladder en de bodematlas. Dit “3D-instrumentarium” moet helpen bodem en ondergrond tijdig en samenhangend in te brengen in de praktijk van gebiedsprocessen om een duurzame omgang met de ondergrond bewerkstelligen. De provincie richt zich op de praktijk van de provinciale ruimtelijke ordeningscollega's en de praktijk van plan- en gebiedsontwikkeling.

De provinciale praktijk van ruimtelijke ordening

De provinciale praktijk is divers. In het bijzonder is de dialoog aangegaan met collega's, die de oren en ogen van de provincie in de regio's vormen: de regio-accounts en de planadviseurs. Zij zien wat er in de regio voor ontwikkelingen zijn en zijn vroeg bij plan- en gebiedsprocessen betrokken. Ook de projectleiders van provinciale projecten behoren tot de doelgroep evenals

beleidsmedewerkers van groen, water en energie. De inzet van de dialoog was tweeledig: bewustwording over kansen van de ondergrond vergroten en reactie krijgen op het 3D-instrumentarium, dat in ontwikkeling is. Via gesprekken, presentaties en werksessies is de dialoog georganiseerd. De nog steeds voortgaande dialoog heeft een aantal lessen opgeleverd.

Lessen uit de provinciale praktijk

Een eerste les is te verkennen wat de agenda van ruimte is: en daarna in beeld te brengen hoe de ondergrond bij kan dragen aan de invulling en uitvoering van die agenda. De grote valkuil is dat de kansen van de ondergrond als ware het een marketingoperatie worden verkocht met onvoldoende oog voor de wereld van ruimte. Zenden werkt niet, luisteren en vragen stellen wel. Bijvoorbeeld vragen over behoefte aan kennis en informatie, waarvoor deze gebruikt gaat

worden, de vorm van de informatie en de timing. Een tweede les betreft de naamgeving van de instrumenten. Een naam is een frame dat in de wereld van ruimte anders kan zijn dan in de wereld van ondergrond. Zo riep de term “Bodemtoets” weerstand op vanwege (negatieve) associaties met andere instrumenten. Reden om deze te vervangen door Ondergrondwijzer. De werking van de Bodemladder hebben we uitvoerig moeten uitleggen vanwege associaties met de Ladder voor duurzame verstedelijking, die een andere aanpak suggereert: afweging versus stappenplan.

De opbrengst van de (permanente) dialoog is een toenemend bewustzijn bij onze ruimtelijke collega's over de meerwaarde van bodem en ondergrond en een toenemend aantal vragen aan bodem en ondergrond om inbreng in plan- en gebiedsprocessen te verzorgen.

De praktijk van plan- en gebiedsontwikkeling

Ook de praktijk van plan- en gebiedsontwikkeling is divers. Inzet was om in enkele pilots de ontwikkelde instrumenten en benaderingen toe te passen. In een gebiedsverkenning voor de Greenport Boskoop is de aanpak uit de Ondergrondwijzer toegepast in de verkennende fase van het project. De pilot spitst zich toe op de rol van de “ondergrondcoördinator”, de persoon die de inbreng vanuit het ondergrond-domein coördineert. De opgave is om ruimte te vinden voor sierteeltbedrijven waarbij recht wordt gedaan aan de ruimtelijke kwaliteit van het gebied. Voor deze opgave zijn relevante ondergrondkwaliteiten in beeld gebracht. De kansen die de ondergrond biedt zijn benoemd. Resultaat van deze pilot was een toegenomen bewustzijn van de betekenis van de ondergrond binnen het projectteam en de agendering van ondergrondagendapunten voor de vervolgfase van het project.

Lessen uit de pilot

Een belangrijke les is om met de partners in het project vooraf de rol van de ondergrondcoördinator te delen en vast te leggen. De afbakening van het ondergrond-domein is niet voor ieder vanzelfsprekend en moet bespreekbaar zijn. Actief afstemming zoeken en specialisten positief benutten zijn uitdagingen voor de ondergrondcoördinator.

“Actief afstemming zoeken en specialisten positief benutten zijn uitdagingen voor de ondergrondcoördinator.”

Jan van Hagen (provincie Zuid-Holland)

“In Zuid-Holland werken we aan de ontwikkeling van een ondergrondwijzer. Dat is een procesinstrument in de vorm van een stappenplan om ondergrond vroegtijdig en samenhangend in ruimtelijke planvorming en projectenontwikkeling te betrekken. Aan de ondergrondwijzer zijn ook

instrumenten als bodematlas en bodemladder gekoppeld. We noemen dit geheel het 3D-instrumentarium (zie kader). Het is een uitdaging om de meerwaarde hiervan voor collega's van ruimte inzichtelijk te maken, zodanig dat zij ondergrond als vanzelfsprekend in hun dagelijkse praktijk meenemen. We willen samen in enkele pilots de ondergrondwijzer toepassen om de werking te ervaren en de ondergrondwijzer te verbeteren. Via de pilots leggen we ook de verbinding naar andere partijen zoals gemeenten en waterschappen.”

“Maak technische bodeminformatie toegankelijk voor de ruimtelijke ordenaars.”

tor. Dit speelde bijvoorbeeld op het gebied van water en cultuurhistorie. Een tweede les, relevant voor de ontwikkeling van de bodematlas, is dat veel bodeminformatie op kaart uiterst technisch is en niet eenvoudig te vertalen is naar kansen voor het gebiedsproject. Dat zorgt voor een lastige

afweging in geval ondergrond een relatief onbelangrijk onderwerp is: is de investering in het licht van de verwachte opbrengst qua tijd en kosten verantwoord? In een pilot wel, maar in de praktijk niet altijd.

Andere pilots

Naast de case Boskoop is acquisitie verricht naar andere pilots. Mede als gevolg van de economische crisis waren er weinig nieuwe planontwikkelingen waar de ondergrond essentieel in was. In andere situaties bleek de voortgang van een proces door externe factoren in een ander tempo te verlopen dan passend was voor een pilot. Daarbij kwamen we er ook achter dat ons netwerk bij gemeenten en omgevingsdiensten relatief beperkt is.

We hebben dan ook voorrang gegeven aan investeringen om dit netwerk verder te ontwikkelen, onder meer in de vorm van bijdragen aan de provinciale gemeentedag, versterken van contacten met ondergrondcoördinatoren bij omgevingsdiensten en ingangen van onze regio-accounts benutten.

Collegiaal advies en leerervaringen

De Praktijkgemeenschap ondergrond bood een uitgelezen kans om onze aanpakken, lastige kwesties en ervaringen met de implementatie van 3D ruimtelijke ordening, met bijbehorend 3D-instrumentarium, te spiegelen aan hoe collega's bij andere overheden dat ervaren. In de bijeenkomsten kregen we collegiaal advies over opzet en inhoud van presentaties, suggesties

over de verdere ontwikkeling van ons netwerk bij gemeenten en omgevingsdiensten. Andere praktijken boden inspiratie om instrumenten en aanpakken een slag verder te brengen. De timing van onderwerpen in Praktijkgemeenschap Ondergrond en de ontwikkeling in onze praktijk liep aardig synchroon. Leerervaringen in onze praktijk werden versterkt en aangescherpt door de bijeenkomsten van de praktijkgemeenschap. Dat geheel levert voor de Zuid-Hollandse praktijk drie belangrijke leerervaringen op:

- Sluit vanuit bodem en ondergrond aan op de vragen van de ruimtelijke arena. Creëer samen met deze arena de vraag naar informatie over de kansen van bodem en ondergrond voor een duurzame ontwikkeling van een gebied. Wees terughoudend met “zenden” vanuit de ambities van bodem en ondergrond.
- Verplaats je in de denkkaders van je gesprekspartners en zorg dat je inbreng past binnen de kaders van je partner. Wees flexibel en pas bijvoorbeeld de benaming van je instrumenten aan.

“Investeren in kennissen is minstens zo belangrijk als investeren in kennis.”

- Kennis van de ondergrond is een basisvoorwaarde om toegevoegde waarde in plan- en gebiedsprocessen te hebben, maar zonder een stevig netwerk van kennissen is dit lastig in te brengen. Investeer in de uitbreidingen (bodem en ondergrond bij gemeenten en omgevingsdiensten) en verbreding (ruimtelijke ordening, water, groen, energie) van dat netwerk vanuit de provinciale ambities.

Wil je meer weten?

Jan van Hagen

Senior beleidsmedewerker
Bodem en Ondergrond

Provincie Zuid-Holland

e-mail jam.van.hagen@pzh.nl

Aardwarmteboring in Honselersdijk

Foto boven: Hans Erren

3D-instrumentarium

De Gereedschapskist “Duurzaam Gebruik Bodem en Ondergrond” bevat momenteel drie instrumenten om duurzaam gebruik van bodem en ondergrond een plaats te geven in alle fasen van het proces van ruimtelijke planvorming en gebiedsontwikkeling.

De Ondergrondwijzer is een proceshandreiking om de bodem- en ondergrondsdeskundigheid in elke fase van een planvormingsproces gestructureerd en samenhangend in te brengen. De juiste informatie over bodem en ondergrond wordt in een iteratief proces op het juiste moment en op het juiste schaalniveau onder de aandacht gebracht. Per fase resulteert dat in verschillende producten: een afsprakennotitie in de startfase, een

ondergrondagenda in de verkenningsfase, een ondergrondadvies in de planontwikkelingsfase en een ondergrondparagraaf in de besluitvormingsfase;

De Bodematlas is een digitale omgeving die kaarten over bodem en ondergrond ontsluit;

De Bodemladder is een handelingsperspectief en afwegingssysteem gericht op een duurzame omgang met bodem en ondergrond in gebiedsopgaven en in situaties met conflicterende claims of functies. Naast de mate van omkeerbaarheid van een ingreep speelt nut en noodzaak van een ingreep een belangrijke rol.

Lessen dwars door praktijken

Een jaar lang deelden we praktijken. Uit acht unieke praktijken halen we acht generieke lessen rondom de intrigerende vraag: "Hoe help ik als ondergrond-regisseur mijn collega's binnen en buiten de eigen organisatie bij oplossingen van gedeelde gebiedsopgaven".

Wees continu proactief in de samenwerking

Organisaties draaien op vaste routines en ervaringen uit het verleden. Wie wacht op een vraag vanuit de gebiedsopgave komt bedrogen uit. Vanaf de start van planprocessen is een proactieve houding nodig van de ondergrondregisseur om een kansgerichte en samenhangende inbreng vanuit ondergrond te leveren. Laat op een prettige wijze merken dat je aanwezig bent en dat je de capaciteiten hebt om te helpen. Zorg dat je face to face terugkoppeling krijgt op toeleringen. Benut elk interactiemoment om te zien wat actueel aan de orde is en in te schatten welke waarde je kunt toevoegen.

We zien belemmeringen door organisatorische (en fysieke) afstand. Bijvoorbeeld bij omgevingsdiensten die in opdracht van gemeenten werken en moeite hebben om bij de gemeentelijke ruimtelijke ordening aan tafel te komen. Wees volhardend in het leggen van contact, toon interesse in het werk van de ruimtelijke ordenaars en zoek hoe je waarde kan toevoegen. Zorg dat je wijze van communicatie aansluit op de denkwereld van ruimtelijke ordening. Succesvolle provinciale praktijken laten zien dat dit werkt.

Zorg voor een balans tussen kennis en kennissen

Laat zien dat je in staat bent om je vak kennis met gebiedsopgaven te verbinden. Je kent niet alleen je vak, maar ook de mensen die er toe doen. Kennis van ondergrondspecialisten weet je te mobiliseren en in te kaderen in een ondergrondperspectief. Je bent in staat om een netwerk te ontwikkelen van mensen bij ruimte, water, energie en groen, die met de kennis aan de slag moeten.

We zien belemmeringen door angst om in het werk van specialistische collega's te treden, die "veel meer weten". Een andere belemmering is onwetendheid en onzekerheid over het verloop van ruimtelijke planprocessen: wanneer is wat nodig en in welke vorm? Een open houding is de oplossing: leg je punt op tafel, stel vragen om te ontdekken hoe je kunt helpen en hoe je geholpen wilt worden.

Zoek naar wat verbindt

Gebiedsgericht werken betekent samenwerken aan gedeelde opgaven voor het bestuur. Sectorale opgaven vanuit ondergrond dragen bijna altijd bij aan een grotere maatschappelijke opgave. Door ondergrond te verbinden met de gebiedsopgaven is makkelijker de verbinding te leggen met het ruimtelijk domein.

De praktijken laten zien dat kennis van generieke beleidsproducten zoals collegeakkoorden en -programma's, structuur- of omgevingsvisie en duurzaamheidsvisies aanwezig is. De moeilijkheid zit in het abstractieniveau. Hoe verbind je dat niveau met de concrete wereld van bodem en ondergrond met harde normen, beleidsregels, vergunningen en budgetten?

Organiseer je kennisbasis

Om ondergrondkennis samenhangend in te kunnen brengen bij gebiedsopgaven moet de informatie en kennis bij de afzonderlijke ondergrondspecialisten makkelijk toegankelijk zijn voor de ondergrondcoördinator. De ambities vanuit de ondergrond zijn helder vastgelegd in een visie op de ondergrond en er bestaat een beeld over hoe de verbinding tussen ondergrond en bovengrond kan worden gelegd.

Visies op de ondergrond, waarover de meeste van de acht praktijken beschikken, zijn kennisproducten met een integrale benadering van de ondergrond. De vertaling naar de bovengrondse opgaven is nog lastig, omdat er weinig ervaring is in de timing van de juiste inbreng bij ruimte. Omdat onzekerheid en onwetendheid bestaat over het verloop van ruimtelijke planprocessen. En tenslotte omdat er, vanuit de ondergrond gezien, door de economische crisis weinig uitdagende gebiedsontwikkelingen zijn.

Laat zien dat er al veel ondergrond in ruimtelijke ordening zit

De scheiding tussen bovengrond en ondergrond is kunstmatig. Er zit al veel "ondergrond" in ruimte. Bijvoorbeeld ondergrondaspecten die aan landschap, cultuurhistorie of klimaatbestendige inrichting gerelateerd zijn. In bouwprojecten zijn civieltechnische opgaven stevig verankerd. Doe niet alsof er geen ondergrond in de ruimtelijke ordening zit. Lift mee met wat er is. Zoek de meerwaarde in de samenhang in de ondergrond en in de verbinding met de bovengrond.

In de praktijken zien we een worsteling met de vraag: waar begint of eindigt de ondergrond? Begeef ik me op het terrein van collega's die met water, energie, natuur, landschap of beheer openbare ruimte bezig zijn? Omarm deze collega's. Ze hebben vaak een steviger plaats aan tafel bij ruimtelijke ordening en bieden zo de kans om de ondergrond meer in samenhangen geagendeerd te krijgen.

Zoek de juiste mensen voor de rol van ondergrondregisseur

Afgelopen jaren is stevig ingezet op de verbreding van het bodembeleid inclusief een investering in mensen. Specialististen die meer generalist moeten worden. Niet iedereen is direct geschikt als ondergrondregisseur of ambieert die baan. Persoonlijke interesse en vaardigheden spelen een rol. De praktijken tonen aan dat opportunisten en mensen die makkelijk contacten leggen verder komen. We zien ook dat mensen die nooit gedacht hadden in een dergelijke rol te functioneren, ontdekken dat ze dit wel degelijk kunnen en het ook nog leuk vinden. Dat is niet ieder gegeven. In de discussie over wie geschikt is voor deze rol moeten we de ruimtelijke ordenaars niet vergeten. Hun werk is sterk gericht op verbindingen leggen; een cruciale vaardigheid voor een ondergrondregisseur.

Zorg voor bestuurlijke betrokkenheid

Ondergrond staat nauwelijks op bestuurlijke agenda's. Waar de ondergrond voor reuring zorgt, ligt dit anders: aardbevingen, afvalwateropslag in lege gasvelden, paalrot en schaliegas. Reuring helpt wel om een meer integrale benadering van de ondergrond geagendeerd te krijgen getuige het voorbeeld in de regio Twente, met als bijkomend voordeel dat ruimtelijke ordening direct betrokken is. De praktijk in Zuid-Holland Zuid laat zien dat voor veel bestuurders de ondergrond nog een onbekend terrein is. Ook zij willen begrijpen waarover ze beslissen. Neem ze bij de hand en investeer in hun kennisontwikkeling zodat besluitvorming mede op basis van de ondergrond tot stand komt.

Het voorbeeld van Dordrecht laat zien dat bestuurlijke dekking wel belangrijk is maar niet altijd een voldoende voorwaarde om verder te komen. Draagvlak in de relevante delen van de organisatie is ook onontbeerlijk.

Doe het!

Van papier naar praktijk betekent bovenal doen! Wees niet bang om te beginnen. Wees zichtbaar: hou presentaties, laat successen zien, reageer op stukken vanuit een optiek van waarde toevoegen, loop bij mensen binnen, wees geïnteresseerd, etc. Ga op zoek naar maatjes, liefst bij een aansluitend beleidsterrein of in de regio zoals in Katwijk. Zo zorg je voor meer kracht en creëer je een olievlekwerking in de organisatie. Werk continu aan je kennisbasis zoals in Dordrecht gebeurt met de ontwikkeling van beleidsrijke informatie op diverse gebieden. Zoek mensen op om vanuit die kennisbasis op het juiste moment waarde toe te kunnen voegen.

Op weg naar 3D-ordering

Hoe draagt een praktijkgemeenschap

daaraan bij?

Op 17 maart 2015 hebben vertegenwoordigers namens het Rijk, de provincies, de gemeenten en de waterschappen het "Convenant bodem en ondergrond 2016-2020" ondertekend. "De provincies en gemeenten betrekken bij het opstellen of actualiseren van hun ruimtelijke plannen zoveel mogelijk de ondergrond en beschouwen de boven- en ondergrond als één geheel (3D-ordering)" is een doelstelling in het convenant. Kan een werkvorm als praktijkgemeenschap daarbij helpen en zo ja hoe?

Oplossingsruimte in de ondergrond

Het is niet voor niets dat het "Uitvoeringsprogramma bodemconvenant" provincies en gemeenten aanspreekt om ondergrond te betrekken bij de opstelling van ruimtelijke plannen. Voor de grote opgaven van ruimte ligt een deel van de oplossing in de ondergrond. Denk aan een klimaatbestendige inrichting, de transformatie van woon- en werkgebieden die 40-50 jaar oud zijn, de ruimtelijke inpassing van de energietransitie, de toekomstige voedselproductie, de creatie van omgevingen die gezondheid bevorderen en de combinatie van functies in de beperkte ruimte binnen bebouwde gebieden. Bovendien hebben we afgelopen jaren gezien dat vragen in de diepere ondergrond (opslag CO₂, aardgaswinning, waterinjecties en schaliegas) van grote invloed zijn op bovengrondse ontwikkeling en gewenste kwaliteiten.

Ondergrondskundige als katalysator

Ruim tien jaar werken aan verbreding van het bodembeleid en het leggen van de verbinding tussen onder- en bovengrond heeft ons veel geleerd. De praktijken uit de praktijkgemeenschap zijn illustratief. De grootste successen zitten op die plaatsen waar ruimtelijke ordenaars, veelal gestimuleerd door ondergrondskundigen, daadwerkelijke interesse tonen in de ondergrond en inzien dat het voor hun werk cruciaal is om de ondergrond vroegtijdig, kansgericht en samenhangend mee te nemen.

Torentjes

Het ontwikkelingsmodel ondergrond, ook wel torentjesmodel genoemd, biedt een spiegel én een ontwikkelingslijn voor zowel individuen als organisaties die toe willen naar 3D-ordering (toren 4 en 5). Kijk in die spiegel en vraag je af bij welke toren je nu zelf staat en waar je organisatie staat als het gaat om de samenwerking tussen ondergrond en ruimte. De meeste praktijken uit de Praktijkgemeenschap

"Voor de grote opgaven van ruimte ligt een deel van de oplossing in de ondergrond."

ondergrond bevinden zich in de omgeving van toren 3, waarbij deelnemers in hun wijze van denken en handelen vaak verder zijn dan de praktijk waarin ze werken. We gebruiken dit torentjesmodel om de vraag te beantwoorden hoe een praktijkgemeenschap past binnen het nieuwe Convenant bodem en ondergrond.

Praktijkgemeenschappen op maat

Gezien de grote verschillen in kennis en ervaring in de samenwerking tussen ondergrond en ruimte onderscheiden we "niveaus" waar een praktijkgemeenschap op kan insteken.

Het eerste niveau ("oriëntatie") zijn de mensen en organisaties, die aan de lin-

kerkant van het spectrum (toren 1 en 2) staan. Voor hen is de uitdaging om ondergrond en bovengrond meer samenhangend te beschouwen. De nieuwe Omgevingswet stimuleert die beoogde samenhang. Samen leren en leren van elkaars praktijk is een gewaardeerd hulpmiddel. Op dit niveau is belangrijk dat dit leren sterk op praktijksituaties

is gericht: zien hoe de burens het doen, projecten analyseren en bespreken, hulpmiddelen direct toepassen in projecten, etc. Centraal staat kennisopbouw zowel over de ondergrond als over het benodigde netwerk en het verloop van ruimtelijke planprocessen. De deelnemers komen vooral uit ondergrond en samenhangende disciplines

Torentjesmodel

Het torentjesmodel schetst het ontwikkelproces dat ruimte en ondergrond doorlopen om te komen van een situatie waarin er nauwelijks kennis en ervaring met het andere werkveld is (toren 1) tot een (ideale) situatie waarin het verschil tussen onder- en bovengrond er niet toe doet en het altijd vanzelfsprekend is dat ruimte en ondergrond elkaar nodig hebben (toren 5). Om van toren 1 naar toren 5 te komen, onderscheidt het model de volgende stadia:

Bewerking H2Ruimte van Ontwikkelingsmodel ondergrond opgesteld in opdracht van SKB door provincies Zeeland, Overijssel en gemeente Rotterdam

Het torentjesmodel is een hulpmiddel om een inschatting te maken van vaardigheden en kennis van mensen en organisaties in de samenwerking tussen ruimte en ondergrond. Een randvoorwaarde voor succesvol samenwerken is dat beide partijen zich in dezelfde toren bevinden of bewust zijn dat er verschillen zijn in wie waar zit. Die verschillen moeten eerst overbrugd worden om samen verder te komen op weg naar een volgende toren. Een toren overslaan kan niet: kennis en ervaring groeit niet zo snel dat met zevenmijlslaarzen het pad is af te leggen. Zoals topsport 10.000 uur training vraagt, zo vraagt toren 4 (en 5) bereiken vanuit toren 1 of 2 veel inspanning.

(zoals water en ecologie). De metafoor van de "brugklas" is van toepassing. Een nieuwe wereld met veel leren, elkaar leren kennen, vrienden vinden, vrienden worden en samen spelen.

Op niveau twee ("verbinden") is de kennis over de samenhang in de ondergrond op orde, maar blijft het netwerk richting ruimte achter (van toren 2 naar toren 3). De relaties met ruimte zijn nog onvoldoende ontwikkeld én ruimte is zich onvoldoende bewust van de kansen, die de ondergrond biedt. In een dergelijke praktijkgemeenschap ligt het accent op hoe een productief netwerk te ontwikkelen en een vruchtbare samenwerking met ruimtelijke ordening aan te gaan. De deelnemers zijn in staat te reflecteren op praktijken

"Kijk in de spiegel en vraag je af waar je organisatie staat in de samenwerking."

("reflectie op actie"). Deelnemers komen vanuit ondergrond, maar kunnen ook vanuit ruimte, water, milieu en natuur komen. De metafoor van de "eindexamenklas van de middelbare school" is van toepassing. Er is een stevige kennisbasis, mensen hebben veel gemeen op het gebied van kennis en ervaring en zijn zoekende naar hoe ze de grote wereld in zullen gaan.

Op het derde niveau ("verdiepen") ligt de lat hoog met 3D-ordening. Deelnemers bevinden zich in de buurt van toren 4 en hebben de ambitie om toren 5 als reguliere praktijk te zien. In deze praktijkgemeenschap trekken ondergrond en ruimte samen op. Afkomst doet er niet toe. Deze gemeenschap gaat over nieuwe aanpakken, nieuwe opgaven, veranderende rollen van publieke en private partijen in een energieke samenleving, waardecreatie, experimenten en innovatie. De deelnemers zijn er van overtuigd dat ze anderen in de gemeenschap nodig hebben om verder te kunnen komen in hun ontwikkeling. De deelnemers komen ook in de keuken bij elkaar ("reflectie in actie"). De metafoor van "een gilde van meesters" is van toepassing: mensen met een hoge graad van vakbekwaamheid die koploper willen zijn en blijven

en beseffen dat ze elkaar daarvoor nodig hebben.

Vervolg op praktijkgemeenschap

Het Uitvoeringsprogramma van het Convenant bodem en ondergrond 2016-2020 stimuleert de totstandkoming van praktijkgemeenschappen regionaal en themagericht. Gezien het resultaat van deze praktijkgemeenschap zal vanuit het uitvoeringsprogramma gekeken worden hoe deze werkvorm een vervolg kan krijgen.

Wil je meer informatie over het Uitvoeringsprogramma bodemconvenant

Astrid Slegers

Projectleider ondergrond

Uitvoeringsprogramma
Bodemconvenant

aslegers@brabant.nl

Romeinse nederzetting Forum Hadriani in Voorburg

De initiatiefnemers

Henk Werksma heeft de Praktijkgemeenschap van de grond getrokken. Na twee bijeenkomsten heeft hij het stokje doorgegeven aan zijn collega Henk Puylaert. Wat waren hun ervaringen?

Henk Werksma

Henk Puylaert

[Henk W.] Waar zat jouw drive om de praktijkgemeenschap te starten?

Op het Flexival 2014, een vrolijk én inhoudelijk congres op het raakvlak van ondergrond en ruimte, vond een sessie plaats over de 'visie op de ondergrond als handelingskader'. In deze sessie spraken overheden over hun opgestelde visies. Hun conclusie: wij willen een leer- en werkomgeving om ervaringen te delen rondom de implementatie van de ondergrond in de (ruimtelijke) praktijk. Informeel werd dat verzoek bij mij neergelegd. 'Werksma, dit is echt iets voor jou. Pak het maar op!'

En jij was gelijk enthousiast?

Jazeker! Ik herkende de behoefte en zag de potentiële meerwaarde van een praktijkgemeenschap. Ik had diverse trajecten begeleid om te komen tot een visie op de ondergrond. Maar ik zag ook duidelijk de worsteling van betrokken partijen: hoe passen we een 'visie op de ondergrond' nu toe in planontwikkeling en projecten? Of anders gezegd hoe komen wij nu van papier naar de praktijk? Vanuit die vraagstelling is het unieke concept van de praktijkgemeenschap ontstaan: een mix van inhoud, praktijk-cases, intervisie en coaching.

Hoe heb je die ingrediënten vertaald naar een samenhangend geheel?

Er is vanaf de eerste bijeenkomst een stevig fundament gelegd voor de gemeenschap als geheel en voor de deelnemers individueel. Als gemeenschap hebben we een zogenaamde 'intrigerende vraag geformuleerd'. Een vraag die energie geeft en die samenbindend is. De totstandkoming van deze vraag an

sich was al een leerzaam proces. Zo stond in de eerste formuleringen de ondergrond centraal. Echter; na een half uur scherpe discussie bleek niet de ondergrond centraal te moeten staan, maar de gebiedsopgave. Belangrijk! In alle vervolgsessies was de focus gericht op de bijdrage aan gebiedsopgaven.

En wat was het fundament voor de individuele deelnemers?

Zij waren allemaal verplicht om een eigen case in te brengen. Een project waaraan ze in hun eigen praktijk werken. Voor die praktijk hebben de deelnemers een 'waanzinnig belangrijke doelstelling' geformuleerd. De idee hierachter: als je je focust op één doel is de kans groot dat je dit haalt. Weet je wat zo grappig was? Het bleek verschrikkelijk lastig te zijn om één waanzinnig belangrijk doel te formuleren. Uiteindelijk kwamen de doelstellingen wel boven tafel. Ze gaven energie en richting aan de praktijken van de deelnemers. En de doelstellingen hielpen weer om onze intrigerende vraag te beantwoorden.

[Henk P.] Wat was uit jouw perspectief de grootste winst van deze praktijkgemeenschap?

De grootste winst is dat deelnemers het accent gingen verleggen van kennis naar kennissen. In de zoektocht om verbindingen te leggen tussen ondergrond en ruimte, startten vrijwel alle deelnemers bij de inhoud. Hoe kunnen we onze kennis inzetten, verknopen en agenderen? Gedurende de looptijd van de praktijkgemeenschap groeide het inzicht en besef dat er met die kennis niet zoveel

mis is. Waar het vaak mis zat, was op het niveau van kennissen. Hoe lopen de hazen? Welke kennissen heb ik binnen en buiten mijn project en organisatie? In de laatste sessie merkte iemand terecht op: 'we moeten geen zendelingen zijn met een boodschap, maar regisseurs!'

Pardon? Regisseurs?

In onze intrigerende vraag kwam de term al voor: ondergrondregisseur. Voor iedereen was het perspectief om als ondergrondregisseur te gaan functioneren. In de laatste sessie hebben we een advertentie voor een ondergrondregisseur opgesteld. Op de vraag wie er op deze baan solliciteert kwamen genuanceerde antwoorden. Niemand wilde langer als zending door maar de wil om te solliciteren op de functie van ondergrondregisseur was erg wisselend. Sommigen graag, sommigen weifelend, sommigen niet.

Heb je zelf nog eye-openers gehad in dit traject?

Ik ben me sterker bewust dat we bodemverbreding of 3D-ordening niet centraal moeten stellen. Het gaat om ieders bijdrage aan verbetering van de leefbaarheid in gebieden. Dat is een complex samenspel van veel mensen, partijen en disciplines, waarbij de ondergrond er altijd toe doet. We moeten niet polariseren ondergrond versus bovengrond of ruimtelijke ordening versus bodem. In de ruimtelijke ordening zit veel ondergrond zoals landschap en cultuurhistorie waarop voortgebouwd kan worden. Ruimtelijke ordenaars en ondergrondregisseurs moeten elkaar helpen om gebiedskwaliteit te realiseren.

Ondergrondregisseur m/v

Een toekomstbestendige overheidsorganisatie zoekt een Ondergrondregisseur (M/V), een gedreven doener, die op pragmatische wijze de ruimte onder het maaiveld betreft bij de realisatie van grote maatschappelijke opgaven. Een doorzetter, die flexibel werkt in een breed netwerk en snapt wat het is om strategisch en sensitief te handelen.

De uitdaging

Voor ons is de ondergrond letterlijk en figuurlijk de basis onder ons bestaan. Duurzaam omgaan met de ondergrond betekent dat we voortdurend de balans zoeken tussen benutten en beschermen van de ondergrond. Dit is identiek aan hoe we met de bovengrond willen omgaan, maar die is nu eenmaal beter zichtbaar, dus springt meer in het oog.

Onze vakinhoudelijke expertise op het terrein van de ondergrond is groot. Onze uitdaging ligt in verbinding van deze expertise met hen die daar baat bij kunnen hebben. Zo wordt onze kennis en deskundigheid gebruikt voor de realisatie van opgaven waar wij en onze partners voor staan bij de ontwikkeling en inrichting van onze leefomgeving. En zo groeit ook onze kennis en deskundigheid verder, zodat onze dienstverlening nog beter wordt.

De komende jaren voorzien we grote opgaven op het gebied van de energietransitie, de klimaatbestendige inrichting, een slim gebruik van de ruimte zowel boven als onder de grond en de realisatie van een gezonde en vitale leefomgeving. Deze opgaven staan niet los van elkaar. In de (her)ontwikkeling van gebieden komt als samen. We staan voor de uitdaging om de ondergrond als volwaardige ruimtelijke dimensie in te brengen in die gebiedsontwikkeling.

De regisseur

Je opdracht is om onze ondergrondexpertise te verankeren in processen van gebiedsontwikkeling. Je bent een doener, die in de praktijk regie gaat voeren, samen met mensen vanuit andere disciplines om zo de kansen en uitdagingen, die de ondergrond biedt voor de ontwikkeling van gebieden, te benutten. Als regisseur ga je combinaties zoeken tussen ondergrondthema's onderling en tussen onder- en bovengrond. Dat gebeurt tijdens projecten in gesprekken tussen mensen zoals projectleiders, stedenbouwkundigen, planologen, landschapsarchitecten, hydrologen en milieudeskundigen.

Natuurlijk heb je kennis van zaken, zowel van ondergrond als van ruimtelijke ordening- en inrichting. Met die kennis ga je creatief op zoek naar 'next practices': praktijken waar je waarde aan toevoegt door slim met de ondergrond om te gaan. Je hebt ook kennis van zaken om met de juiste mensen (je kennissen) verbinding te leggen.

Je staat ook aan de lat om bij bestuurders de bewustwording over het belang van driedimensionale ruimtelijke ordening te stimuleren. Enerzijds door relevante kennis aan te reiken en anderzijds door hun ambities te helpen concretiseren en te vertalen naar prioriteiten en acties.

Persoonlijkheid

Je bent een nieuwsgierige generalist, eigenwijs, zelfverzekerd en hebt de gunfactor. Je weet wanneer je geduldig moet zijn en wanneer je moet doorzetten. Al communicerend en coachend zorg je dat de investering in de kennisontwikkeling bij collega's landt in gebiedsprojecten, zodat ook zij aan deze projecten vanuit de ondergrond waarde kunnen toevoegen.

Heb je interesse?

Maak ons duidelijk wat je voor onze organisatie kunt betekenen en wat jou tot onze ondergrondregisseur maakt. Stuur je sollicitatie naar infovacature@ondersteboven.eu of vraag daar gericht meer informatie aan.

Ondersteboven
Toekomstbestendig